

Instrumenti për Përafrim me Acquis të BE-së

Mbështetje e Mëtutjeshme Zhvillimit të Tregtisë në Kosovë

**Nr. Identifikues i Projektit
EuropeAid/138565/DH/SER/XK
Kontratë Shërbimi Nr. 2018/395-320**

**SFIDAT DHE PRIORITETET E KOSOVËS NË
TREGTINË NDËRKOMBËTARE**

Dhjetor, 2019

Kontakt personat tuaj në
GFA Consulting Group GmbH janë

Z-sha Martina Bernauer (Drejtoreshë Projekti)
Z. Luis Abugattas (Udhëheqës Ekipi)

Kosovë

Mbështetje e mëtutjeshme zhvillimit të tregtisë në Kosovë
Numri i Kontratës 2018/395-320

Raporti

Akt. nr. 2.3.3 – Sfidat dhe Prioritetet e Kosovës në Tregtinë Ndërkombëtare

Autor
Z. Agon Nixha

Originali është shkruar në gjuhën angleze

Mohim

Përmbajtja e këtij publikimi është përgjegjësi e vetme e autorëve dhe GFA Consulting Group GmbH dhe në asnjë mënyrë nuk pasqyron pikëpamjet e Bashkimit Evropian

GFA Consulting Group GmbH

Eulenkrugstr. 82
D-22359 Hamburg
Gjermani

Tel: +49 (40) 6 03 06 170
Fax: +49 (40) 6 03 06 159
E-mail: martina.bernauer@gfa-group.de

Përmbajtja

1. Hyrje.....	2
2. Dialogu i Sektorit Publiko-Privat Lidhur me Tregtinë.....	5
2.1 Korniza Ligjore e Kosovës për Përfshirjen e Palëve të Interesit në Hartimin e Politikave.....	5
2.2 Mekanizmi Institucional i Kosovës për Dialogun Publiko-Privat.....	6
2.3 Sfidat kryesore në Dialogun Publiko -Privat	7
3. Liberalizimi i Tregtisë dhe Qasja në Treg.....	10
3.1 Pasqyra e Marrëveshjeve të Tregtisë Preferenciale	10
3.2 Sfidat Kryesore në Liberalizimin e Tregtisë dhe Qasjen në Treg	13
4. Aspektet Brenda Kufitare	21
4.1 Sfidat Kryesore Brenda Kufitare.....	21
5. Tregtia e Shërbimeve.....	26
5.1 Sfidat Kryesore në Tregtinë e Shërbimeve.....	26
6. Aspektet Institucionale.....	28
6.1 Sfidat Kryesore Institucionale.....	28
7. Konkluzioni dhe Rekomandimet Kryesore.....	30
8. Shtojcat	35
8.1 Shtojca A	35
8.2 Shtojca B	36

Shkurtesat

OEA	Oda Ekonomike Amerikane
OAB	Organizata e Anëtarësimit të Bizneseve
CEFTA	Marrëveshja e Europës Qendrore për Tregti të Lirë
NK	Nomenklatura e Kombinuar
EFTA	Shoqata Evropiane e Tregtisë së Lirë
BERZH	Banka Evropiane për Rindërtim dhe Zhvillimi
NIE	Njësia e Inteligjencës Ekonomiste
BE	Bashkimi Evropian
ZRRE	Zyra e Rregullatorit të Energjisë
MTL	Marrëveshja e Tregtisë së Lirë
SPP	Sistemi i Përgjithshëm i Preferencave
OEK	Oda Ekonomike e Kosovës
FKGk	Fondi Kosovar per Garanci Kreditore
KEDS	Shërbimet për Distribim të Energjisë Elektrike të Kosovës
AKA	Agjencioni Kosovar i Akreditimit
AMK	Agjencia e Metrologjisë së Kosovës
ASK	Agjencia e Standardizimit të Kosovës
ATK	Administrata Tatimore e Kosovës
API	Agjencia e Pronësisë Industriale
DPB	Deklarata e Përbashkët për Bashkëpunim
MBPZHR	Ministria e Bujqësisë, Pylltarisë dhe Zhvillimit Rural
KMF	Kombi më i Favorizuar
MF	Ministria e Financave
MTI	Ministria e Tregtisë dhe Industrisë
OJQ	Organizata Jo-Qeveritare
KKLT	Komiteti Kombëtar i Lehtësimit të Tregtisë
KKZHE	Këshilli Kombëtar për Zhvillimin Ekonomik
PTB	Pjesa Tjetër e Botës
MSA	Marrëveshja e Stabilizim Asocimit
MSF	Masat Sanitare dhe Fitosanitare
ZVE	Zona e Veçantë Ekonomike
BT	Barrierat Teknike në Tregti
TVSH	Tatimi mbi Vlerën e Shtuar
SHP	Shkollat Profesionale
BB	Banka Botërore
OBT	Organizata Botërore e Tregtisë

1. Hyrje

Deficiti i tregtisë së mallrave përbën një nga çështjet më sfiduese ekonomike të Kosovës. Në vitin 2018, importet arritën në EUR 3.3 miliardë, ndërsa eksportet ishin pak më shumë se EUR 360 milion,¹ që absolutisht shënon deficitin më të lartë tregtar që nga përfundimi i luftës. Kjo shkallë alarmuese e varësisë së importeve (të mallrave) ka vazhduar për një kohë të gjatë. Në fakt, hendeku vazhdimisht është zgjeruar. Nëse Kosova ndjekë modelin e dhjetë viteve të fundit (skenar 'i zakonshëm' i afarizmit), deficiti tregtar do të vazhdojë të rritet për 25 vitet e ardhshme, duke arritur nivele shumë të larta, dhe duke kërcënuar kështu seriozisht stabilitetin e tërë ekonomisë.² Derisa Kosova importon pothuajse gjithçka, që nga lënda e parë deri te produktet e gatshme, baza e eksportit nga ana tjetër është mjaft homogjene dhe e brishtë, me metalet dhe mineralet bazë që përbëjnë më shumë se 70 përqind të eksporteve totale të mallrave në vitin 2018.³ Baza e pazhvilluar industriale me vlerë të shtuar të kufizuar në masë të madhe shpjegon realizimin e dobët të vendit në tregtinë e mallrave.

Ndryshe nga rasti i tregtisë së mallrave, Kosova po përparon shumë më mirë në tregtinë e shërbimeve, duke shënuar një suficit prej rreth EUR 0.78 miliardë në vitin 2018.⁴ Ky suficit, i shoqëruar me dërgesat nga diaspora e Kosovës që vlerësohet të jenë rreth EUR 745 milion në vitin 2018,⁵ kanë kontribuar në masë të madhe të kompensohet deficiti në tregtinë e mallrave. Edhe pse në shikim të parë shifrat e përgjithshme të tregtisë së shërbimeve duken shumë premtuese, një analizë e detajuar zbulon se përbërja e eksporteve në këtë sektor nuk është mjaft e llojllojshme. Udhëtimet, që kryesisht realizohen nga diaspora e Kosovës, përbëjnë pjesën më të madhe të eksporteve të shërbimeve me rreth 82 përqind.⁶ Vështirë që mund të qëndrojë struktura e eksportit me turizmin e diasporës, i cili është shtytësi kryesorë, kryesisht për shkak se lidhjet e diasporës me vendlindjen ka të ngjarë të zbehen me ndërrimin e gjeneratave, duke rezultuar kështu në vizita më të pakta dhe më pak dërgesa. Shqetësimi tjetër është se në sektorin e shërbimeve kryesisht dominojnë veprimtaritë me produktivitet të ulët.

Një vlerësim ndër-vendor me vendet e CEFTA-s i bërë nga Njësia e Inteligjencës Ekonomiste (NIE) tregon se në bazë të shtytësve kryesorë të potencialit tregtar, Kosova shfrytëzon vetëm 37.9 përqind të potencialit të saj të eksportimit të mallrave dhe shërbimeve: do të thotë shkalla e zhvillimit të Kosovës, madhësia dhe distanca e saj me tregjet kryesore.⁷ Në këtë drejtim, Kosova është performuesi më i dobët nga vendet e Ballkanit Perëndimor dhe shumë larg BE 11, ku eksportet e vlerësuara potenciale janë vetëm 2 përqind pikë më pak të potencialit të vlerësuar. Një studim i Bankës Botërore, i cili gjithashtu mbështetet në përcaktuesit themelorë për parashikimin e eksporteve, tregon se Kosova mund të rrit eksportet e mallrave të saj për 80 përqind nga baza e saj aktuale, ku sugjerohet

¹ Dogana e Kosovës (2019). Të Dhënat Tregtare. [Baza e të Dhënave]

² Projekti i Tregtisë i BE-s – MTI (2018). Faktorët të Ndikojnë në Tregtinë e Kosovës: Qasja e Modelit të Gravititetit

³ Dogana e Kosovës (2019). Të Dhënat Tregtare. [Baza e të Dhënave]

⁴ BQK (2019). Statistikat e Sektorit të Jashtëm. [Baza e të Dhënave]

⁵ BQK (2019). Statistikat e Sektorit të Jashtëm. Qarkullimet e dërgesave. [Baza e të Dhënave]

⁶ BQK (2019). Statistikat e Sektorit të Jashtëm. Shërbimet. [Baza e të Dhënave]

⁷ EIU (2018). Ballkani Perëndimor deri 2025 E ardhme më e ndritshme ose marginalizim i përhershëm.

se ajo realizon shumë nën potencialin e saj të vlerësuar. Kjo pasqyrë e përgjithshme përshkruan se gjatë për zhvillimin e një sektori të fuqishëm eksportues mbeten mjaft të paqarta nëse vendi ndjekë rrugën e deritanishme.

Nisur nga ky kontekst, Ministria e Tregtisë dhe Industrisë (MTI) është angazhuar në hartimin e një politike tregtare kombëtare e cila artikulon aspiratën e qeverisë për zhvillimin e tregtisë. MTI-ja është në dijeni për trendin e dobët dhe përkeqësues në sektorin e tregtisë dhe si i tillë kërkon të propozojë zgjidhje konkrete dhe gjithëpërfshirëse në përputhje me objektivat zhvillimor të Kosovës. Ky dokument i ri do të bazohet në politikën ekzistuese tregtare, i cili është vënë në punë në vitin 2009. Një politikë e mirë tregtare është parakusht për ecuri më të mirë dhe gjithëpërfshirëse tregtare, e cila është vendimtare për krijimin e vendeve të reja të punës, zhdukjen e varfërisë dhe përmirësimin e mirëqenies së përgjithshme ekonomike të qytetarëve të Kosovës.

Për ta mbështetur MTI-n në formulimin e politikës më të përshtatshme tregtare, është bërë një vlerësim i konsoliduar dhe shqyrtim i sfidave kyçe të tregtisë dhe atyre që lidhen me tregtinë në sektorin privat, së bashku me prioritetet kryesore në fushë. Pritet që gjetjet dhe rekomandimet nga ky dokument të shërbejnë si input fillestar për shtjellim të mëtejshëm të dokumenteve të politikës tregtare dhe dokumenteve tjera që lidhen me politikë. Kjo ndërmarrje është hartuar si pjesë e projektit, “Mbështetje e mëtutjeshme zhvillimit të tregtisë në Kosovë”, i cili financohet nga Bashkimi Europian (BE), menaxhohet nga Zyra e BE-s në Kosovë dhe implementohet nga GFA Consulting Group, Zyra Daneze për Patente dhe Marka Tregtare, Instituti Europian për Politikë Publike dhe Këshilltarët e WTI.

Për të marrë informacionin e duhur për këtë temë, janë përdorur instrumentet e mëposhtme për grumbullim të të dhënave. E para, është bërë një rishikim i detajuar i studimeve përkatëse të tregtisë dhe atyre që kanë lidhje me tregtinë dhe dokumentet strategjike. E dyta, janë zhvilluar intervista të hapura gjysmë të strukturuar me organizatat për anëtarësim të bizneseve (OAB-t),⁸ si ato të përgjithshme, ashtu edhe ato sektoriale. Kjo në fakt përbën instrumentin kryesor për grumbullim të të dhënave të këtij raporti. Lista e të gjitha OAB-ve të intervistuar dhe udhëzuesi i përdorur për intervista janë përfshirë në Shtojcën A dhe Shtojcën B. Në ndërkohë, draft raporti për komente është qarkulluar gjithashtu para finalizimit të raportit.

Gjetjet e paraqitura në këtë raport kombinojnë një pasqyrë të përgjithshme të opinioneve nga OAB-t me informacionin e marrë nga hulumtimi në kompjuter. Duhet theksuar se në disa raste, OAB-t nuk patën mundësi të komentojnë hollësisht në të gjitha pyetjet e përfshira në udhëzuesin e intervistës. Sidoqoftë, ky raport nuk ka për qëllim të jetë gjithëpërfshirës. Nevojitet punë e mëtutjeshme për të identifikuar sfidat shtesë dhe për të analizuar më tej ato aktuale.

Edhe pse përcakton sfidat e sektorit privat, nuk është përfshirë asnjë informacion subjektiv, përveç informacionit të marrë në intervista. Nëse ka, sigurisht se do të nevojitet vërtetimi i mëtejshëm, i bazuar në prova më të hollësishme për disa nga mendimet e dhëna. Duhet theksuar se në disa raste, OAB-t nuk patën mundësi të komentojnë hollësisht në të gjitha pyetjet e përfshira në udhëzuesin e

⁸ Shënim: Përveç OAB-ve, janë intervistuar edhe dy qendra për hulumtim ekonomik.

intervistës. Sidoqoftë, ky raport nuk ka për qëllim të jetë gjithëpërfshirës. Nevojitet punë e mëtutjeshme për të identifikuar sfidat shtesë dhe për të analizuar më tej ato aktuale.

Pjesa tjetër e këtij raporti është organizuar si në vijim. *Pjesa 2* jep një pasqyrë të përfshirjes së sektorit privat në hartimin e politikave që lidhen me tregtinë, duke u fokusuar kryesisht në njohurinë e sektorit privat mbi organizimin institucional të vendimmarrjes për formulimin e politikës tregtare; përfshirjen aktuale të sektorit privat në hartimin e legjislacionit të ri dhe dokumenteve strategjike; dhe nivelin e efektivitetit të procesit të konsultimit. *Pjesa 3* përmbledh marrëveshjet aktuale tregtare dhe vë në pah sfidat kryesore të tregtisë që lidhen me liberalizimin e tregtisë dhe qasjen në treg. *Pjesa 4* rendit dhe shtjellon kufizimet nga ana e ofertës. *Pjesa 5* shkurtimisht thekson disa sfida në tregtinë e shërbimeve. *Pjesa 6* prek disa kufizime kyçe institucionale. *Pjesa 7* përmbyll dhe thekson rekomandimet kryesore.

2. Dialogu i Sektorit Publiko-Privat Lidhur me Tregtinë

Angazhimi në dialogun e sektorit publiko-privat është njëra nga mënyrat më të mira që qeveria të mësojë më shumë mbi shqetësimet e sektorit privat. Politika e cila i nënshtrohet procesit kolektiv siguron që hartuesit e politikave të mos kenë monopol mbi perspektivën, njohurinë dhe mençurinë. Për të krijuar kushte të barabarta për biznese, hartuesit e politikave duhet të kuptojnë më mirë efektet e mundshme të veprimeve të tyre për të gjitha llojet e bizneseve. Përfshirja e sektorit privat në hartimin e politikave është gjithashtu vendimtare për përmirësimin e transparencës, përgjegjësisë dhe mirë qeverisjes në përgjithësi, duke konsoliduar kështu legjitimitetin dhe performansën institucionale.

Për më tepër, vendimtar është procesi i duhur i dialogut dhe konsultimit, pasi që ai:

- Lehtëson identifikimin e problemeve dhe kontribuon në zgjidhje efektive;
- Ndihmon në caktimin e alternativës më të mirë sa i përket zbatueshmërisë kur propozohen alternativa të ndryshme nga politikëbërësit publik;
- Udhëheq hartuesit e politikave drejt ideve të reja, si dhe u ofron spektër të gjerë të opsioneve/zgjidhjeve efektive;
- Shërben si burim i të dhënave me kosto të ulët;
- Ndihmon autoritetet publike të gjejnë mjete më të përshtatshme për zbatimin e një vendimi/politike; dhe
- Ndihmon autoritetet publike të nxjerrin në pah pasojat e mundshme të një dokumenti të caktuar në faza shumë të hershme.

2.1 Korniza Ligjore e Kosovës për Përfshirjen e Palëve të Interesit në Hartimin e Politikave

Korniza rregullatore e Kosovës është relativisht e avancuar sa i përket përfshirjes së palëve të interesit në procesin e hartimit të politikave. Përveç akteve ligjore dhe nënligjore që e rregullojnë këtë çështje, ekzistojnë edhe udhëzuesë që tregojnë se si duhet të hartohen koncept dokumentet.⁹ Në vijim janë përmbledhur dokumentet kryesore legjislative, së bashku me dispozitat rregullatore përkatëse.

Rregullorja mbi Rregullat dhe Procedurat e Qeverisë së Kosovës.¹⁰ Ky dokument i rregullores përmban tre element kryesorë që rregullojnë përfshirjen e publikut në hartimin e politikave. *Neni 32* obligon organin propozues të publikojë përmbajtjen e propozimit të tij për komente nga publiku. Ai specifikon gjithashtu se organi propozues duhet t'i ofrojë publikut kohë të mjaftueshme dhe informata të përvetësueshme për ta kuptuar natyrën dhe pasojat e propozimit. Përveç kësaj, ky nen përcakton që rezultatet e konsultimeve duhet të raportohen në mbledhjen e Qeverisë ose të Komisionit Ministror si pjesë e koncept dokumentit ose memorandumit shpjegues. Për më tepër, *Neni 39* thotë se organi propozues është përgjegjës për të mbajtur konsultime publike. Së fundmi, *Neni 69* obligon

⁹ Zyra e Kryeministrit (2018). Udhëzuesit dhe Doracaku për Hartimin e Koncept Dokumenteve.

¹⁰ Qeveria e Kosovës (2011) [http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Rregullore_e_punes_se_Qeverise_09.2011_\(anglisht\).pdf](http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Rregullore_e_punes_se_Qeverise_09.2011_(anglisht).pdf)

Qeverinë të bashkëpunojë me Odën Ekonomike dhe odat tjera, shoqatat, shoqatat profesionale, OJQ-t, sindikatat, komunitetet duke i marrë parasyshë mendimet e tyre.

Rregullorja për Shërbimin Juridik të Qeverisë.¹¹ Kjo rregullore përfshin tri dispozita që lidhen me përfshirjen e publikut në hartimin e dokumenteve ligjore. *Neni 8* obligon qeverinë të përfshijë konsultimet publike në ciklin legjislativ. *Neni 10*, ndër të tjera, përcakton se procesi i konsultimit duhet të zhvillohet para dhe pas hartimit të dokumenteve ligjore. Mirëpo, teksti i këtij neni është mjaft i paqartë kur bëhet fjalë për përkufizimin e metodave të procesit të konsultimit. I lihet gjykimit të organit propozues të vendosë për mënyrën më efektive të përfshirjes së palëve të interesit. *Neni 12* specifikon se pas konsultimeve paraprake dhe përfshirjes eventuale të komenteve, organi propozues do të publikojë në web faqe përmbajtjen e draft aktit normativ për komente publike dhe posaçërisht kërkon komente nga grupet e interesit në të cilat ka ndikuar propozimi.

Udhëzimi Administrativ mbi procedurat, kriteret dhe metodologjinë për përgatitjen dhe miratimin e dokumenteve dhe planeve strategjike për zbatimin e tyre.¹² Ky dokument përmban një nen përkatës që lidhet me procesin e konsultimit, gjegjësisht *Nenin 8*. Sipas këtij neni, duhet të shfrytëzohen si konsultimet formale, ashtu edhe ato joformale për të marrë pikëpamjet e palëve të interesit brenda apo jashtë qeverisë, sidomos me theks të veçantë nga ekspertët e fushës.

Rregullorja mbi standardet minimale për procesin e konsultimit publik.¹³ Kjo është rregullorja më e detajuar dhe gjithëpërfshirëse për procesin e konsultimit publik. Dokumenti synon të promovojë dhe të sigurojë procesin e konsultimit publik ndërmjet autoriteteve publike, palëve të interesit dhe publikut, për një proces gjithëpërfshirës të pjesëmarrjes në hartimin e politikave dhe vendimmarrjes me interes publik. Kjo *Rregullore* përkufizon standardet minimale, parimet dhe procedurat e procesit të konsultimit publik ndërmjet autoriteteve publike, palëve të interesit dhe publikut në procesin e hartimit të politikës dhe legjislacionit.

2.2 Mekanizmi Institucional i Kosovës për Dialogun Publiko-Privat

Aktualisht ekzistojnë dy mekanizma themelorë operacional afatgjatë (përfshirë grupet përkatëse punuese) nën përgjegjësinë e MTI-s për bashkërendim të institucioneve qeveritare dhe sektorit privat për tregti apo çështje të lidhura me tregtinë. Përveç kësaj, ekzistojnë grupe punuese të cilat mund të formohen për hartimin e legjislacionit dhe politikave të reja, si dhe për çështjet tjera ad-hoc.

Këshilli Kombëtar për Zhvillim Ekonomik (KKZHE). Është themeluar në vitin 2015, KKZHE është platformë në kuadër të përgjegjësisë së MTI-s për bashkërendim të aktiviteteve të institucioneve shtetërore për të larguar pengesat dhe për të trajtuar sfidat me të cilat përballet sektori privat dhe investitorët në Kosovë. KKZHE-ja mbledh përfaqësuesit më të rëndësishëm të sektorit privat (kryesisht shoqatat afariste), ministritë përkatëse qeveritare dhe agjencitë shtetërore. KKZHE-ja mund të

¹¹ Qeveria e Kosovës (2013). http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Rregullore_Nr132013_per_sherbimin_ligjor_qeveritar.pdf

¹² Qeveria e Kosovës (2012). http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Draft_Udhezimi_Administrativ_Per_Strategjite_FINAL_2012_2_.pdf

¹³ Zyra e Kryeministrit (2016). <https://konsultimet.rks-gov.net/Storage/Docs/Doc-58b819f98ec60.pdf>

formojë edhe grupe punuese, të cilat përqendrohen në prioritetet e përcaktuara me përfaqësuesit e qeverisë/ministrive, sektorin privat, shoqatat afariste, shoqërinë civile dhe ekspertët tjerë relevant. Me vendimin e lëshuar në vitin 2015, KKZHE-ja ka formuar katër grupe punuese:

- Grupi punues për çështje legislative dhe trajtimi i ankesave të investitorëve ndaj institucioneve;
- Grupi punues për çështje tregtare dhe trajtim të barrierave tregtare;
- Grupi punues për përmirësim të klimës së të bërit biznes, investimet publike dhe investimet në infrastrukturën e cilësisë; dhe
- Grupi punues për tërheqje dhe lehtësim të investimeve të diasporës në Kosovë.

Për të rritur efektivitetin e KKZHE-s dhe fuqizimin e ndikimit të tij, Banka Evropiane për Rindërtim dhe Zhvillim (BERZH) deri në fund të vitit 2018 ka vendosur të krijojë sekretariatin profesional. Ky rol specifik i këtij organi është t'i ofrojë mbështetje të fuqishme analitike punës së Këshillit, si dhe të monitorojë zbatimin e konkluzioneve dhe rekomandimeve të Këshillit. I tërë ekipi i parashikuar i këtij sekretariati është kompletuar kohëve të fundit. Përkundër kësaj, sipas drejtorit të Sekretariatit, ata akoma arritën të mbajnë disa takime të veçanta me palët e interesit të sektorit privat; organizuan dy tryeza të rrumbullakëta; dhe mbledhën grupin punues për çështje tregtare.¹⁴

Komiteti Kombëtar për Lehtësim të Tregtisë (KKLT). I themeluar në vitin 2016, KKLT-ja është organ në përgjegjësi të MTI-s për bashkërendim të aktiviteteve gjatë negociatave dhe zbatim të Marrëveshjes për Lehtësimin e Tregtisë në nivel kombëtar dhe regjional. Në veçanti, ky organ synon të merret me çështjet që kanë të bëjnë me thjeshtimin dhe harmonizimin e procedurave midis anëtarëve të CEFTA-s. Ky komitet përbëhet nga përfaqësuesit e MTI-s, Doganës së Kosovës dhe institucioneve të tjera shtetërore. Komuniteti i bizneseve përfaqësohet nga Oda Ekonomike e Kosovës (OEK) dhe Oda Amerikane e Kosovës (OdAm). Ekzistojnë tri nën-grupe punuese në kuadër të këtij Komiteti (shih më poshtë) që janë krijuar si mekanizma konsultativ për përfshirje të palëve të interesit nga sektori privat në formulimin e politikës tregtare në Kosovë.

- Nën-grupi punues për bujqësi;
- Nën-grupi punues për industri; dhe
- Nën-grupi punues për shërbime.

2.3 Sfidat kryesore në Dialogun Publiko -Privat

OAB-t zakonisht ndajnë mendimin se krahasuar me, të themi pesë vite më parë, dialogu publiko-privat në fushat që kanë të bëjnë me tregti, ka shënuar përmirësim. Përveç që përfaqësohet në së paku njërin nga mekanizmat e lartpërmendur të konsultimit, në veçanti Departamenti i Tregtisë, MTI, ndryshe nga vendet tjera fqinje, ka qenë i gatshëm dhe i hapur të mirëpresë OAB-t ose bizneset drejtpërdrejtë për

¹⁴ Daija, L. (2019). [Email]. Porosia për: Nixha, A. 11 Dhje. 2018

atë çështje, për të diskutuar dhe trajtuar (ku është e mundur) çështjet tregtare. Sidoqoftë, ka ende disa sfida që pengojnë përfshirjen e duhur të sektorit privat në hartimin e politikave dhe efektshmërinë e përgjithshme të dialogut publiko-privat.

a) Efektivitet i kufizuar i KKZHE

OAB-t që janë anëtare të KKZHE-s nuk janë shumë të kënaqura me dinamikën e këtij Këshilli. Për më shumë se dy vjet, ky Këshill është takuar vetëm dy herë dhe, ç'është edhe më keq, ato takime, sipas OAB-ve, nuk kanë dhënë ndonjë rezultat të prekshëm. Shumica e OAB-ve e shohin KKZHE-n kryesisht si joefektiv në adresimin e sfidave me të cilat përballen bizneset. Siç u cekë më parë, KKZHE-ja ka katër grupe punuese, të cilat janë caktuar si platforma për dialog në nivel teknik. Edhe pse vendimi i KKZHE-s i vitit 2015 parashikon që këto grupe punuese të takohen së paku dy herë në muaj,¹⁵ nuk ka ndodhur ashtu. Në vitin 2019, për shembull, grupi punues për çështje tregtare ka pasur vetëm një takim, derisa të tjerat asnjë. Vlen të theksohet se mosmbajtja e takimeve në pjesën e dytë të vitit 2019 lidhet me faktin se që nga mesi i gushtit praktikisht nuk ka pasur fare qeveri. OAB-t, në veçanti ato sektoriale, janë shumë të interesuara të kenë takime të rregullta në nivel teknik.

b) Përfshirja e OAB-ve dhe palëve tjera të interesit vetëm në fazat finale të hartimit të politikave

Disa OAB janë ankuar se MTI-ja i angazhon ata në ca faza të mëvonshme të procesit të hartimit të politikave. Ata thonë se praktika më e zakonshme është që sektori privat të angazhohet vetëm pasi të hartohet një draft i mirëfilltë i dokumentit. Pasi me draftin fillestar tashmë është krijuar struktura e përgjithshme e dokumentit, sektori privat mbetet me hapësirë shumë të kufizuar për të dhënë kontribut të rëndësishëm përveç "vërtetimit" të përmbajtjes së draftit. Një përfaqësues i OAB-s pretendoi se edhe atëherë kur ata japin komente, merren parasysh vetëm ato sipërfaqësore, ndërsa të tjerat kryesisht neglizhohen pa shpjegim.

c) Gjuha teknike e dokumenteve për konsultim publik

Disa OAB, sidomos ato më të vogla, ndajnë mendimin e njëjtë se dokumentet e MTI-s që janë subjekt i konsultimit publik zakonisht u shpërndahen OAB-ve dhe palëve të tjera të interesit në format teknik, të cilat janë shpesh të mbingarkuara me terminologji juridike. Kjo iu vështirëson personave joteknik t'i kuptojnë qartë këto dokumente; si rezultat, kjo ndikon në pjesëmarrjen e tyre dhe cilësinë e inputit. Vlen të theksohet se *Rregullorja për standardet minimale për proceset e konsultimit publik* specifikon se institucionet obligohen të ofrojnë të gjitha informatat e nevojshme në formë të kuptueshme në mënyrë që publiku dhe palët e interesit të kuptojnë përmbajtjen dhe ndikimin e pritur të draft propozimit.¹⁶

¹⁵ KKZHE (2015). Vendimi. <https://mti.rks-gov.net/desk/inc/media/CE8ED083-0716-4086-A99A-DF849E696ECF.docx>

¹⁶ Zyra e Kryeministrit (2016). <https://konsultimet.rks-gov.net/Storage/Docs/Doc-58b819f98ec60.pdf>

d) Mungesa e bashkëpunimit midis KKZHE-s dhe KKLt-s, përfshirë nën-grupet punuese

Disa OAB pretendojnë se ka bashkëpunim të kufizuar midis KKZHE-s dhe KKLt-s, përfshirë nën-grupet punuese. Kjo në disa raste ka krijuar përkim të punës. Ka të ngjarë që shkak i atribuohet faktit se kompetencat e këtyre organeve nuk janë përcaktuar qartë.

e) Mosharmonizimi i interesave midis OAB-ve tradicionale dhe OAB-ve të reja

Viteve të kaluara janë shfaqur disa OAB të reja me një bazë anëtarësie shumë specifike në Kosovë. Ato paraqesin interesa shumë të veçantë, të cilat nganjëherë devijojnë nga interesat e sektorit të përgjithshëm privat në Kosovë. Si rezultat, këto OAB të reja shumë shpesh përfundojnë në pozicione rivaliteti me OAB-t tradicionale. Edhe pse OAB-t e reja në përgjithësi kanë qenë më dinamike krahasuar me ato tradicionale, ato kanë qenë tepër të vogla për t'u konsideruar si përfaqësuese të shumicës së bizneseve dhe për këtë arsye kanë mbetur në masë të madhe të nënpërfaqësuar. Kjo ka krijuar nevojën për krijim të koalicioneve për të përshtatur interesat dhe për të përmirësuar fuqinë negociuese të kategorive të nënpërfaqësuar të bizneseve.

f) Mungesa e besimit në institucione

Disa OAB kanë cekur se në të kaluarën komuniteti i sektorit privat ishte më i gatshëm të merrte pjesë në nismat e politikave. Mirëpo, kërkesat e tyre duket se kanë rënë në vesh të shurdhër. Kjo ka shkaktuar pakënaqësi midis komunitetit të bizneseve, gjë e cila reflektohet edhe në besimin e paktë në institucione. Vitet e fundit, sipas një OAB-je, situata është e kundërt: MTI-ja është më e hapur për sektorin privat, por ky i fundit nuk është shumë i gatshëm të marrë pjesë.

3. Liberalizimi i Tregtisë dhe Qasja në Treg

Kosova karakterizohet me regjim tregtar mjaft të hapur. Marrëveshjet e tregtisë preferenciale të cilat formojnë politikën e tregtisë ndërkombëtare të Kosovës përfshijnë Marrëveshjen e Stabilizim Asocimit (MSA); Zonën e Tregtisë së Lirë të Europës Qendrore (CEFTA); dhe Marrëveshjen e Tregtisë së Lirë Kosovë -Turqi. Kohëve të fundit është nënshkruar një marrëveshje tregtare për “vazhdimësi” me MB-n, e cila pritet të hyjë në fuqi kur Marrëveshja Kosovë-BE të pushojë së zbatuari në MB. Janë bërë gjithashtu disa hapa fillestarë për arritje të një MTL-je me shtetet e EFTA-s. Përveç këtyre, Kosova përfiton nga skemat e Sistemit të Përgjithshëm të Preferencave (SPP) me SHBA-n, Norvegjinë, Zvicrën dhe Japoninë. Sipas këtyre skemave, vendet e larpërmendura ofrojnë trajtim preferencial të njëanshëm (më mirë se MFN) për produktet me origjinë nga Kosova. Në dy nën-pjesët e mëposhtme janë shtjelluar dhe elaboruar marrëveshjet kryesore (potenciale) preferenciale dhe sfidat kryesore për liberalizim dhe qasje në treg.

3.1 Pasqyra e Marrëveshjeve të Tregtisë Preferenciale

Marrëveshja e Stabilizim Asocimit (MSA)¹⁷

Pas një sërë negociatash që u zhvilluan gjatë vitit 2013 dhe 2014, Kosova dhe BE-ja kanë nënshkruar MSA-n më 22 dhjetor 2015, në Strasburg. Kjo marrëveshje më pas është miratuar nga Qeveria e Kosovës dhe ka hyrë në fuqi më 1 prill 2016. Me këtë marrëveshje, Kosova dhe BE-ja kanë krijuar një zonë dypalëshe për tregti të lirë, e cila mbështet lëvizjen e lirë të mallrave, shërbimeve dhe kapitalit. MSA-ja mundëson qasje më të madhe dhe më të garantuar në tregun evropian i cili përbëhet nga rreth 500 milion konsumatorë, si dhe ekspertizë teknike dhe mbështetje financiare për të mundësuar përmirësimin e cilësisë, sigurisë dhe standardeve të produkteve me origjinë nga Kosova. Përveç kësaj, Marrëveshja rregullon dhe lehtëson një varg çështjesh, siç janë: dialogu politik; bashkëpunimi regional; përafrimi me të drejtën e BE-s; bashkëpunimi për siguri dhe drejtësi; dhe instrumentet për asistencë financiare.

Sa i përket koncesioneve tarifore, MSA-ja është mjaft asimetrike në favor të Kosovës. Nga njëra anë, të gjitha produktet e Kosovës janë liruar menjëherë nga tarifatat doganore ose masat ekuivalente, përveç mishit të viçit, sheqerit, dhe verës dhe disa produkteve të tjera, të cilat akoma janë subjekt i kufizimeve sasiore. Nga ana tjetër, Kosova është zotuar të aplikojë ulje të njëpasnjëshme të tarifave për disa produkte (sidomos ato bujqësore) për një periudhë prej pesë deri 10 vjeçare. Një numër i vogël i produkteve (14), veçanërisht qumështi, patatet, vera dhe disa të tjera, i nënshtrohen tatimit fiks prej 10 përqind dhe nuk i nënshtrohen uljeve të ardhshme tarifore.

Në vitin 2018, BE-ja ishte partneri më i rëndësishëm tregtar për Kosovën, i cili përbën 42.2 përqind të tregtisë totale të Kosovës (shuma e eksporteve dhe importeve). Eksportet arritën në rreth EUR 111

¹⁷ Marrëveshja e Stabilizim Asocimit (2015).

https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/news_corner/news/news-files/20150430_saa.pdf

milion, të cilat përbëjnë 30.2 përqind të eksporteve totale; ndërsa importet ishin EUR 1.45 miliardë, duke marrë pjesë me 43.5 përqind në importet totale. Kjo rezultoi në përpjestim të mbulimit (eksportet/importet) prej vetëm 7.6 përqind. Nëse shikohet historikisht (2008-2018), eksportet e mallrave të Kosovës në BE pothuaj kanë stagnuar, me një normë mesatare vjetore prej vetëm 1.4 përqind. Importet nga BE-ja, nga ana tjetër, u rritën me normë mesatare vjetore prej 6.2 përqind. Si rrjedhojë, deficitit tregtar i Kosovës me BE-n është vazhdimisht në rritje. Tregu i BE-s po bëhet më pak tërheqës për Kosovën. Kjo tregon se Kosova ende nuk ka mundur të vjelë të gjitha përfitimet e mundshme të Marrëveshjes me BE-n.¹⁸ Krahësuar me dhjetë vite më parë, kontributi i BE-s në eksportin total të Kosovës ka rënë për 10.5 pikë përqind, nga 40.7 përqind në vitin 2008 në 30.2 përqind në vitin 2018 BE-n.

Zona e Evropës Qendrore për Tregti të Lirë (CEFTA)¹⁹

Në vitin 2006, UNMIK-u, ka nënshkruar në emër të Kosovës Marrëveshjen e Evropës Qendrore për Tregti të Lirë (CEFTA), e cila hyri në fuqi midis korrikut dhe nëntorit të vitit 2007. CEFTA është marrëveshje moderne dhe ambicioze e tregtisë së lirë me gjashtë anëtarë nga Evropa Jug-lindore (EJL). Në kohën e themelimit të CEFTA-s, objektivi kryesorë ishte të konsolidohej matrica e marrëveshjeve bilaterale ekzistuese të tregtisë së lirë ndërmjet vendeve në rajon në një marrëveshje të vetme regjionale. CEFTA tani kërkon të zgjerojë më tej tregtinë e mallrave dhe shërbimeve në rajon, të eliminojë barrierat dhe çrregullimet tregtare, të ofrojë kushte të favorshme për konkurrencë, të tërheq investime dhe promovojë kumulimin diagonal të origjinës. Në përgjithësi, bashkëpunimi rajonal konsiderohet aspekt qenësorë drejt zhvillimit ekonomik dhe integritimit në BE.

Në kuadër të CEFTA-s, UNMIK-u në emër të Kosovës, ndryshe nga anëtarët e tjerë që ruajtën njëfarë niveli mbrojtjeje për disa produkte strategjike, është zotuar në shlyerjen e të gjitha detyrimeve tarifore ose masave të tjera sasiore për produktet me origjinë nga CEFTA, duke ofruar kështu qasje të plotë në treg. Edhe produktet bujqësore, të cilat shpesh mbrohen (të paktën për një periudhë) në shumë marrëveshje në të gjithë botën, u është ofruar trajtim i plotë pa doganë.

Si anëtare e CEFTA-s, Kosova i ekspozohet një tregu i cili përfaqësohet përafërsisht nga 28 milion konsumatorë. Të dhënat tregtare tregojnë se CEFTA është partneri i dytë më i madh tregtar i Kosovës pas BE-s, duke marrë pjesë me rreth 28 përqind në vitin 2018. Eksportet e Kosovës në CEFTA në këtë vit arritën një vlerë prej EUR 173.5 milion, që përbën 47.2 përqind të eksporteve të saj totale; ndërsa importet arrijnë në EUR 853.5 milion, duke përbërë 25.5 përqind të të gjitha importeve. Edhe pse deficit tregtar i Kosovës me CEFTA-n është akoma i lartë, eksportet në këtë regjion kanë shënuar një rritje më të lartë mesatare vjetore (10 përqind) se importet (2.2 përqind) në dhjetë vitet e fundit. Kjo ka çuar në përpjestim të përmirësuar të mbulimit të eksporteve prej 9.1 përqind në vitin 2008 deri 20.3 përqind në vitin 2018.²⁰

¹⁸ Dogana e Kosovës (2019). Tregtia e Jashtme. [Baza e të Dhënave]

¹⁹ CEFTA (2006). <https://cefta.int/legal-documents/#1463498231136-8f9d234f-15f9>

²⁰ Dogana e Kosovës (2019). Tregtia e Jashtme. [Baza e të Dhënave]

Marrëveshja e Tregtisë së Lirë me Turqinë²¹

Në shtator të vitit 2013, Kosova ka nënshkruar Marrëveshjen e Tregtisë së Lirë (MTL) me Turqinë. Por, kjo marrëveshje nuk ka hyrë në fuqi deri në shtator të vitit 2019. Qëllimi i kësaj marrëveshjeje është të përmirësohet tregtia dhe bashkëpunimi i përgjithshëm ekonomik ndërmjet vendeve; gradualisht të shlyejë kufizimet në tregtinë e mallrave; të promovojë tregtinë reciproke; të heq barrierat në tregti; dhe të krijojë kushte për investime.

Kjo Marrëveshje u jep eksportuesve të Kosovës qasje pa doganë në tregun turk për 8,336 produkte industriale. Në këmbim, Kosova është dakorduar që menjëherë t'i heq tarifatat doganore për 2,292 produkte industriale, të cilat në kohën e negociatave nuk prodhoheshin në Kosovë. Tarifatat për produktet tjera industriale do të hqen brenda një afati 10 vjeçar. Sa i përket produkteve bujqësore, eksportuesit e Kosovës do të kenë qasje pa doganë për 2,442 produkte. Kjo nuk vlen për produktet e mishit. Në këmbim, Kosova është zotuar që menjëherë të heq detyrimet doganore për 493 importet bujqësore nga Turqia. Rreth 52 produkte të tjera bujqësore, që konsiderohen të jenë strategjike për Kosovën, siç janë produktet bulmetore, frutat dhe perimet, produktet e miellit, uji dhe birra do të mbrohen për 10 vjet. Sipas Marrëveshjes, norma mesatare nominale tarifore për Turqinë, duke përfshirë si produktet bujqësore, ashtu edhe ato industriale, pritet të bjerë nga 8.0 në 1.7 në dhjetë vjetët e ardhshme.

Të dhënat tregtare tregojnë se Turqia është njëri nga partnerët më të rëndësishëm tregtar individual, që përbën 9.2 përqind të tregtisë totale të Kosovës në vitin 2018. Eksportet e Kosovës në Turqi në këtë vit arritën në EUR 8.3 milion, që paraqet vetëm 2.3 përqind të eksporteve totale; ndërsa importet arritën në EUR 853.5 milion, duke përbërë 25.5 përqind të të gjitha importeve. Siç cekin këto shifra, deficitit tregtar me Turqinë është jashtëzakonisht i lartë, me eksportet që mbulojnë vetëm 2.5 përqind të importeve. Derisa eksportet në Turqi janë luhatur në dhjetë vjetët e fundit me vlera vjetore që nuk tejkalojnë EUR 12 milion, importet nga Turqia janë rritur me një normë mesatare prej 10.6 përqind.²²

Marrëveshja e Tregtisë së Lirë me Mbretërinë e Bashkuar²³

MB-ja ka filluar negociatat dhe nënshkrimin e marrëveshjeve tregtare “me vazhdimësi” me disa partnerë tregtar me të cilët BE-ja ka marrëveshje për tregtinë e lirë, kryesisht me qëllim që të ruhen preferencat e ndërsjella tregtare, pasi që MB-ja nuk ka më detyrime me MTL-t e BE-s. Në dhjetor të vitit 2019, Kosova ka nënshkruar një marrëveshje të këtij lloji me MB-n. Sipas marrëveshjes së re, të dyja palët bien dakord të ruajnë kushtet preferenciale lidhur me tregtinë, që rezultuan ga Marrëveshja Kosovë-BE (MSA), si dhe të ofrojnë një platformë për liberalizim të mëtejshëm të tregtisë së mallrave dhe shërbimeve. Kjo marrëveshje do të hyjë në fuqi në datën kur Marrëveshja Kosovë-BE pushon së zbatuari në MB.

²¹ MTL Kosovë dhe Turqi (2013). Gjendet në MTI.

²² Dogana e Kosovës (2019). Tregtia e Jashtme. [Baza e të Dhënave]

²³ MTË ndërmjet MB-s dhe Kosovës (2019). Gjendet në MTI.

Marrëveshja e Mundshme e Tregtisë së Lirë me Shoqatën Evropiane të Tregtisë së Lirë (EFTA)²⁴

Në nëntor të vitit 2018, Kosova dhe shtetet e Shoqatës Evropiane të Tregtisë së Lirë (EFTA), veçanërisht Islanda, Lihtenshtajni, Norvegjia dhe Zvicra, nënshkruan një Deklaratë të Përbashkët për Bashkëpunim (DPB). Me këtë dokument, të dyja palët ranë dakord të forcojnë bashkëpunimin e tyre ekonomik; lehtësojnë përfshirjen e sektorit privat në tregti; sigurojnë pajtueshmërinë me standardet mjedisore dhe të punës; shqyrtojnë mundësinë e zhvillimit të mëtutjeshëm të marrëdhënieve tregtare – të gjitha këto me synimin që të arrihet një MTL e mundshme. DPB-ja zakonisht përbën hapin e parë në hapjen e negociatave për MTL-n me EFTA-n. Mirëpo, që nga viti i shkuar ky proces ka ngecur, sepse vendet e EFTA-s janë deklaruar zyrtarisht se pasi Kosova ka vendosur tarifën 100%ndaj Bosnje dhe Hercegovinës dhe Serbisë, do të ishte e parakohshme të mbahej takimi i parë i Komitetit të Përbashkët, i formuar nga DPB-ja, me kërkesë të Kosovës.

Sipas MTL-ve të zakonshme, shtetet e EFTA-s heqin taksat doganore në mallrat industriale, përfshirë produktet e peshkut dhe produktet tjera detare, ndërsa ofrojnë koncesione tarifore për produktet e përpunuara bujqësore dhe produktet e përzgjedhura bujqësore bazë. Për shkak se nuk ka ndonjë politikë të përbashkët bujqësore brenda EFTA-s, tregtia në produktet bujqësore bazë mbulohet nga marrëveshjet bilaterale, të lidhura me partnerët tregtar.

Pavarësisht se nuk ka ende MTL me EFTA-n, Kosova është akoma në mesin e partnerëve më të rëndësishëm të EFTA-s në rajon me vëllim të përgjithshëm tregtar prej EUR 78.5 milion në vitin 2018, duke e lënë pas Shqipërinë, Moldavinë dhe Malin e Zi. Eksportet në EFTA në vitin 2018 shënuan një vlerë prej EUR 32.4 milion (8.8 përqind të eksporteve totale të Kosovës), ndërsa importet ishin EUR 46.1 milion (1.4 përqind të importeve totale të Kosovës). Vlen të përmendet se në mesin e të gjithë partnerëve të saj tregtar, Kosova ka shënuar rritjen më të lartë në eksporte në EFTA krahasuar me pesë vite më parë – rreth 368 përqind. Kjo reflektohet në deficit shumë më të ulët tregtar në krahasim me CEFTA-n dhe BE-n. Brenda EFTA-s, rreth 99 përqind e tregtisë së Kosovës është realizuar me Zvicrën në vitin 2018. Kjo ndodh në pjesë të madhe për shkak se vendi akomodon shumicën e diasporës së Kosovës.²⁵

3.2 Sfidat Kryesore në Liberalizimin e Tregtisë dhe Qasjen në Treg

Në përgjithësi, OAB-t kanë përceptim negativ mbi impaktin e marrëveshjeve tregtare në të cilat merr pjesë Kosova. Mbizotëron mendimi se Kosova nuk ka mundur të vjelë përfitime të konsiderueshme tregtare nga këto marrëveshje. Përkundrazi, OAB-t konsiderojnë se partnerët tregtar të Kosovës kanë përfituar më së shumti, siç vërehet në deficitet tregtare në rritje me këta partnerë. Për shembull, një publikim i OEK-s thotë se “Duket se Marrëveshja e CEFTA-s nuk i ka sjellë shumë përfitime Kosovës, jo për shkak të ngecjes së konsiderueshme si vend, por më shumë si rezultat i pengesave në arritjen e

²⁴ Projekti i BE-s në MTI (2019). Tregtia dhe Koncesionet Tarifore të EFTA-s: Perspektiva Krahasuese që i Referohet Kosovës

²⁵ Dogana e Kosovës (2019). Tregtia e Jashtme. [Baza e të Dhënave]

cilësisë dhe zbatimit të standardeve tregtare ndërkombëtare. Problemi duket të jetë më i madh pas hyrjes në fuqi të Marrëveshjes së Stabilizim Asocimit ku prodhuesit Kosovar po përballen me tregun ‘agresiv europian’.²⁶

Një pikëpamje negative lidhur me përfitimet nga liberalizimi i tregtisë në bazë të marrëveshjeve aktuale është konstatuar në disa analiza tjera, e cila vlerëson ndikimin e liberalizimit të tregtisë. Për shembull, një projekt i mëparshëm i tregtisë, i financuar nga BE-ja, ka konstatuar se, “[...] politika liberale e tregtisë viteve të fundit nuk ka arritur të jep rezultatet e pritura – gjegjësisht krijimin e një baze të fortë prodhuese dhe të një sektori privat me realizueshmëri të mirë, që rrjedh nga niveli i shtuar i konkurrencës. Përkundrazi, liberalizimi i tregtisë ndërkombëtare e ka përkeqësuar më tej varësinë e Kosovës ndaj importeve, duke e zgjeruar kështu deficitin tregtar.”²⁷ Një studim tjetër i OAB-ve vë në dukje përfitimet e kufizuara të MSA-s dhe thekson se “akoma mbetin shumë sfida të cilat e pengojnë potencialin e Kosovës të ngritë nivelin e eksporteve të saj në BE.”²⁸

Ngjashëm me këtë, janë ngritur shqetësime edhe rreth ndikimit potencial të MTL-s me Turqinë, të ratifikuar kohëve të fundit, në prodhuesit vendor. Sektori privat ka kërkuar nga Qeveria të ndërmerrë diçka që të vonojë zhbërjen e tarifave siç parashikohet me Marrëveshje.

Në intervistat e zhvilluara me OAB-t, janë ngritur çështjet e veçanta në vijim që lidhen me liberalizimin e tregtisë dhe qasjen në treg.

a) Nevoja për udhëtim pa viza

Edhe pse MSA-ja konsiderohet të jetë asimetrike në favor të Kosovës sa i përket koncesioneve tarifore, duket se ekzistojnë disa barriera tjera që pengojnë eksportet e Kosovës në BE: Një çështje shumë e rëndësishme është liberalizimi i vizave. Qytetarët e Kosovës mbeten qytetarët e vetëm të Ballkanit Perëndimor (BP) të cilët detyrohen të aplikojnë dhe marrin viza për të udhëtuar në Zonën Shengen. OAB-t zakonisht bien dakord se pamundësia e bizneseve të Kosovës që të lëvizin lirshëm punëtorët e tyre në vendet e BE-s përbën një nga pengesat kyçe që i ndalojnë ata të hyjnë dhe zgjerohen në tregjet e BE-s. Në mungesë të regjimit pa viza me BE-n, është mjaft e vështirë që bizneset e Kosovës të identifikojnë dhe krijojnë lidhje në vendet e BE-s; të kryejnë punën me efikasitet dhe shërbime të tjera pas shitjes; dhe të marrin pjesë në prokurimin e BE-s me fuqi punëtore nga Kosova. Sipas një sondazhi me bizneset e Kosovës të realizuar nga Oda Ekonomike e Kosovës (OEK), kërkesat për viza janë pengesa e vetme më e madhe në të bërit biznes në tregjet e eksportit.²⁹

²⁶ OEK (2018). Trasimi i Rugës për Biznes më të Mirë në Kosovë: Cilat janë pengesat në rritje për bizneset në Kosovë. Edicioni 4^{të}.

²⁷ MTI (2015) Raporti Vjetor Nr 1. 15 Vjetë të Tranzicionit në Kosovë: Implikimet për Tregti. Projekti i Tregtisë i BE-s.

²⁸ Oda Ekonomike Amerikane në Kosovë (2018) Puls i Sektorit Privat në MSA. Gusht.

²⁹ KCC (2019). Trasimi i rrugës për biznes më të mirë në Kosovë. https://www.oek-kcc.org/uploads/files/2019/June/28/Bottleneck_study_ENG_2018_r1561708255.pdf

Për të zhvilluar tregti, nevojiten më shpesh kontakte personale ndërmjet eksportuesve dhe importuesve. Kërkesat për viza dhe vështirësitë në marrjen e vizave ndikojnë në tregtinë ndërmjet Kosovës dhe disa vendeve me të cilat Kosova akoma nuk ka arritur marrëveshje për heqjen e vizave. Sipas një sondazhi me bizneset e Kosovës, të kryer nga OEK-ja, kërkesa për viza është pengesa e vetme më e madhe për të bërë biznes në tregjet e eksportit.³⁰ Në kontekstin e CEFTA-s, Bosnja dhe Hercegovina dhe Moldavia janë dy vende që mbajnë viza për Kosovën. Nevoja për të udhëtuar pa viza me Moldavinë nuk paraqet problem, ndoshta pse Kosova historikisht nuk ka pasur ndonjë lidhje të dukshme tregtare me këtë vend. Nga ana tjetër, Bosnja dhe Hercegovina përceptohet si partner serioz potencial tregtar dhe pamundësia e njerëzve që të lëvizin lirshëm, përveç çështjeve tjera që rrjedhin nga mosnjohja, luan rol negativ në gjasat tregtare me këtë vend. Gjatë intervistave, OAB-t theksuan çështjen e vizave si të një rëndësie të veçantë në marrëdhëniet tregtare të Kosovës me BE-n. Ato zakonisht besojnë se pamundësia e bizneseve të Kosovës që të lëvizin lirshëm në BE përbën një pengesë kyçe në krijimin dhe avancimin e lidhjeve afariste me partnerët në këtë bllok.³¹

b) Vështirësitë në përmbushjen e kërkesave sanitare dhe fitosanitare

BE-ja, duke ushtruar të drejtën e saj legjitime për të mbrojtur jetën e njerëzve dhe kafshëve dhe bartjen e mundshme të sëmundjeve, ka përcaktuar një gamë të gjerë të kërkesave shëndetësore në Direktivat, të cilat duhet t'i përmbushin eksportuesit e produkteve shtazore për të hyrë në treg të përbashkët. Disa kërkesa shtesë të këtij lloji janë përcaktuar edhe në vendimet specifike të Komisionit. Rregulli i përgjithshëm është se produktet me origjinë shtazore duhet të vijnë nga një institucion i miratuar nga BE-ja dhe të shoqërohen me një çertifikatë shëndetësore për të hyrë në treg të përbashkët.

Edhe pse MSA-ja parashikon zero tarifa për shumicën dërrmuese të produkteve me origjinë shtazore, Kosova nuk ka mundur akoma të përmbushë të gjitha kërkesat e lartpërmendura, nuk ka pasur eksporte të produkteve të tilla në BE. Kjo në masë të madhe ka ndodhur me eksportet e Kosovës edhe me vendet e tjera. OAB-t gjithashtu janë të vetëdijshme për pamundësinë e Kosovës për të përmbushur kërkesat e BE-s në lidhje me produktet shtazore. Një OAB specifikisht deklaroi se se nuk ka shënuar zero eksporte në BE në këtë kategori. "Kosova nuk arrin të garantojë gjurmueshmëri të duhur të produkteve shtazore dhe të sigurojë dokumente ose certifikata shëndetësore të njohura ndërkombëtarisht". Në përputhje me këtë, është përgjegjësi e Kosovës që të merrë të gjitha masat e nevojshme që do t'i mundësonin eksportuesve të saj të përmbushin masat sanitare dhe fitosanitare të BE-s, pasi që situata e tanishme sjellë rezultate jo-reciproke për Kosovën. Në të vërtetë, një sasi e konsiderueshme e produkteve shtazore po importohet nga BE-ja.

³⁰ KCC (2019). Paving the way for a better business in Kosovo. https://www.oek-kcc.org/uploads/files/2019/June/28/Bottleneck_study_ENG_2018_r1561708255.pdf

³¹ Qytetarët e Kosovës mbeten të vetmit qytetarë nga Ballkani Perëndimor (BP) që detyrohen të aplikojnë dhe marrin vizë për të udhëtuar në Zonën Shengen.

c) Kuota e ulët e BE-s për verë të klasifikuar si “verë tjetër”

BE-ja aplikon një kuotë prej 4 milion litrash (40 mijë hl) për verën e klasifikuar si “verë tjetër” me origjinë nga Kosova. Në vitin 2018, eksportet e Kosovës të kësaj kategorie të verës në BE ishte 2.3 milion litra (2.3 mijë hl), duke shfrytëzuar vetëm 55 përqind të kuotës. Prodhuesit kryesorë të verës në Kosovë njëzëri pretendojnë se plani i tyre është të investojnë në zgjerimin e eksporteve të verës të klasifikuar si “verë tjetër” në BE dhe për këtë arsye ato shpejtë mund të arrijnë kuotën.³² Neni 33 i MSA-s parashikon mundësinë e koncesioneve të mëtejme ndërmjet BE-s dhe Kosovës, me qëllim të zbatimit të liberalizimit më të madh të tregtisë në produktet bujqësore dhe të peshkatarisë. Nëse një kuotë më e madhe për prodhuesit e verës në Kosovë do të nevojitej në të ardhmen, Kosova do të mund të aktivizojë ligjërisht Nenin e lartpërmendur të rishikimit.

d) Kostot shtesë të tregtisë gjatë transportimit të mallrave përmes Serbisë

Shumica e OAB-ve cekin se disa biznese eksportuese hasin në problem të tranzitit gjatë dërgimit të mallrave të tyre në BE përmes Serbisë. Kjo ka pasur efekt në rritjen e kostove tregtare, të cilat më pas pasqyrohen në çmimin e produkteve finale, duke i bërë ato më pak konkurruese kundrejt vendeve tjera krahasuese. Ka produkte, siç janë metalet, të cilat nuk mund të kalojnë fare nëpër Serbi, me arsyetimin se Kosova nuk është anëtare e *Konventës së Bazelit për Kontrollin e Lëvizjeve Ndër-kufitare të Mbeturinave të Rrezikshme dhe Deponimin e Tyre*.

e) Çështjet e reformës rregullatore

Janë ngritur disa çështje që lidhen me transpozimin e drejtpërdrejtë të kornizave rregullatore ndërkombëtare, të cilat sipas OAB-ve, mund të jenë të parakohshme kur merret parasysh situata e Kosovës dhe/apo opsionet e kufizuara të politikave, të cilat janë në dispozicion për të mbështetur sektorin privat. Në fushën e tregtisë, të drejtat dhe detyrimet sipas MSA-s rrjedhin kryesisht nga korniza e Organizatës Botërore të Tregtisë (OBT). Në të vërtetë, Kosova ka marrë zotime detyruese, si përmes marrëveshjeve ndërkombëtare ose përfshirjes së dejtëpërdrejtë të dispozitave në legjislacionin vendor, pa iu referuar instrumenteve të parashikuara nga disa marrëveshje bilaterale, sepse ajo nuk është anëtare e OBT-s. Sipas disa OAB-ve, institucionet e Kosovës dhe sektori privat nuk janë akoma në gjendje të përmbushin plotësisht zotimet e marra. Mendohet se Kosova duhet të ketë hapësirë autonome të politikave para se të përfshijë dispozitat kryesore nga OBT-ja ose nga forumet tjera ndërkombëtare. Kjo në veçanti u theksua nga një OAB lidhur me kufizimin e vendosur me rregulloren e cila kufizon kapacitetin e shtetit për të mbrojtur prodhuesit vendas.³³

³² Projekti i Tregtisë i BE-s – MTI (2019). Tregtia në Produktet Bujqësore dhe të Peshkatarisë me BE-n: Rishikim i Koncesioneve të MSA-s.

³³ Ky ishte rasti kur prodhuesit vendas kërkuar që 40% e hapësirës në rafte të shitësve me pakicë duhej të rezervohet për prodhuesit vendas.

f) Tarifat e mundshme specifike nga BE-ja për produkte të frutave dhe perimeve

Një rishikim i afërt i MSA-s tregon se Kapitulli 7 dhe Kapitulli 8 i Nomenklaturës së Kombinuar (NK), të cilët përbëhen nga produktet e frutave dhe perimeve, lirohen vetëm nga tarifa *ad valorem*. Mirëpo, *Rregullorja e BE-s (KE) Nr. 1215/2009* parashikon preferenca shtesë tregtare për këtë kategori të produkteve me origjinë nga Kosova, përkatësisht eliminimin e kufizimeve sasiore dhe detyrimeve doganore. Masa e cila është zbatuar fillimisht deri më 31 dhjetor 2010 është vazhduar deri më 31 dhjetor të vitit 2020 me *Rregulloren (BE) 2015/2423*. Nëse kjo Rregullore nuk vazhdohet më tutje, BE-ja rezervon të drejtën që të zbatojë ende tarifa të veçanta për produktet nën Kapitullin 7 dhe 8. Kjo mund të ketë efekt në parashikueshmërinë e eksportuesve të Kosovës dhe prirjen e tyre për të eksportuar. Por duhet theksuar se MSA-ja e BE-s me anëtarët tjerë të CEFTA-s nuk dallojnë aspak në këtë drejtim.

g) Barrierat e mosnjohjes në CEFTA

OAB-t pretendojnë që barrierat jotarifore të një natyre politike të cilat burojnë nga mosnjohja përbëjnë një pengesë vështirë të pakapërcyeshme. Në shumë raste, këto barriera do të shndërrohen në ndalim të pastër të importeve. Ato burojnë kryesisht nga fakti se tri shtete anëtare të CEFTA-s, përkatësisht Serbia, Bosnje dhe Hercegovina dhe Moldavia, nuk e njohin Kosovën si shtet të pavarur. Mosnjohja e dokumenteve ose produkteve që bartin simbolet zyrtare kosovare është forma më e zakonshme e pengesave të frymëzuara politikisht, të cilat i zbatojnë këto vende. Barrierat e tilla janë më të theksuara në rastin e Serbisë. Sa për ilustrim, prodhuesve të verërave nuk u lejohet të eksportojnë verë në shishe në Serbi, sepse në etiketë shkruhet “Prodhuar në Kosovë”.³⁴ Nuk njihen as certifikatat e lëshuara nga autoritetet kosovare të cilat bartin simbolin zyrtar të Kosovës. Pothuaj çdo kompani eksportuese përballet me pengesa të këtij lloji. Një studim nga Bardigi (2017) arriti në përfundimin se, “produktet e eksportit Kosovar po përballen me sfidën më të madhe nga autoritetet serbe, që kryesisht lidhen me barrierat tregtare ndaj eksportit/importit të produkteve bujqësore dhe disa produkteve jobujqësore nga Kosova, por edhe kur produktet kosovare janë në tranzit nëpër territorin e Serbisë, pasi që ata nuk i njohin eksportuesit dhe importuesit e Kosovës.”³⁵ Kjo çështje është ngritur shumë herë nga Qeveria e Kosovës në instancat e duhura të CEFTA-s në kërkim të një zgjidhjeje. Progresi në këtë çështje është aktualisht edhe më i ndërlikuar për shkak të tarifës 100% të vendosur nga Kosova për importet nga Serbia dhe Bosnje dhe Hercegovina.

h) Masat Sanitare dhe Fitosanitare (SFS) dhe Barrierat Teknike në Tregti (BTT) në kontekst të CEFTA-s

Shumica e barrierave jotarifore të vendosura ndaj Kosovës brenda CEFTA-s janë të llojit SFS dhe BTT. Nga palët pritet të bashkëpunojnë dhe shkëmbejnë informata në fushën e SFS dhe BTT, me synim të zbatimit të rregulloreve në mënyrë mosdiskriminuese. Në rrethana të zakonshme, masat SFS dhe BTT

³⁴ Projekti i Tregtisë i BE-s (2019). Raport mbi Barrierat Jotarifore që ndikojnë në Eksportet nga Kosova. <https://mti.rks-gov.net/desk/inc/media/F280502A-D0BD-4ED4-ACA3-AAD0042AB950.pdf>

³⁵ Bardigi Olivera (2017) “Marrëdhëniet Ekonomike ndërmjet Serbisë dhe Kosovës” në Tejkalimin e Barrierave në Biznese dhe Normalizim’ Heinrich Boell Stiftung. Beograd.

mendohet të ofrojnë siguri të cilësisë dhe siguri dhe si rrjedhojë të rrisin besimin e konsumatorit. Mirëpo, OAB-t pretendojnë se tregtia e Kosovës po pengohet për shkak se palët tjera të CEFTA-s shpesh i përdorin këto masa në mënyrë të papërshtatshme, duke krijuar pemgesa të panevojshme në tregti. Mirëpo, OAB-t gjithashtu e pranojnë faktin se në shumë raste Kosova nuk ka kapacitet të përmbushë matësit legjitim të SFS dhe BTT-t, për shkak të sistemeve të tij të pazhvilluara sanitare dhe të sigurimit të cilësisë.

i) Tarifat dhe taksat shtesë kur eksportohet në CEFTA

Disa OAB ankohen se shumica e anëtarëve të CEFTA-s zbatojnë masat për kontrollin e çmimeve (përfshirë taksat dhe tarifën shtesë) ndaj eksportuesve kosovar, kryesisht për të mbështetur prodhuesit vendor në rastet kur çmimet e produkteve nga Kosova janë më të ulëta. Për shembull, Shqipëria aplikon një normë akcize më të lartë ndaj produkteve të importuara plastike, edhe pse sipas CEFTA-s norma duhet të jetë e njëjtë si për produktet vendore, ashtu edhe ato të importuara.³⁶ Një rast i ngjashëm haset edhe me verën dhe birrën. Një taksë akcize më të lartë e vendos Shqipëria nëse kapaciteti i prodhimit tejkalon 1 milion litra. Një vlerësim tregon se mesatarisht një firmë e Kosovës duhet të paguajë 264 USD për eksport. Kostoja mesatare në vendet tjera të BP është 72 USD.³⁷

j) Procedurat e ngarkuara doganore

Vonesat dhe procedurat tjera të ngarkuara doganore paraqesin pengesë të madhe në qarkullimin e lirë të mallrave në region. Sipas Bankës Botërore (2017), firmat në Kosovë përballen me kostot më të larta eksportuese ndërmjet Ballkanit Perëndimor. Studimi cekë se eksportuesit kosovar i duhet të pres 43 orë për përputhshmëri kufitare dhe 38 orë të tjera për përputhshmëri të dokumentacionit.³⁸ I njëjti studim zbulon se përputhshmëria mesatare e dokumentacionit dhe në kufi në vendet tjera të Ballkanit Perëndimor është 7 orë, gjegjësisht 3.8 orë. Vonesat ndodhin në forma të ndryshme. Për shembull, në kufirin midis Kosovës dhe Serbisë, zyrtarët serb fitosanitar punojnë me orar të shkurtuar. Nuk ka prani të inspektorëve në kufi pas orës 2:00 të mëngjesit; prandaj, kompanitë kosovare që arrijnë në kufi pas kësaj ore duhet të presin deri në ditën e nesërme.³⁹

k) Integrimi i kufizuar në zinxhët e vlerave regjionale

OAB-t ndajnë mendimin se integrimi i furnizuesve vendor në zinxhirët regjional të furnizimit është i kufizuar. Ekzistojnë disa kompani mjaft të mëdha shumëkombëshe, të cilat gjenden në ZVE në disa vende të CEFTA-s (kryesisht në Serbi dhe Maqedoninë Veriore), të cilat furnizohen me shumicën e produkteve të ndërmjetme nga vendi i origjinës ose nga vendet përtej CEFTA-s. Edhe pse këto kompani

³⁶ Bardigi Olivera (2017) "Marrëdhëniet Ekonomike ndërmjet Serbisë dhe Kosovës" në Tejkallimin e Barrierave në Biznese dhe Normalizim' Heinrich Boell Stiftung. Beograd.

³⁷ Agon Nixha (2017). Investimet e Huaja Direkte dhe Eksportet: Kosova dhe Ballkani Perëndimor. <https://d4d-ks.org/en/papers/policy-brief-foreign-direct-investments-exports-kosovo-western-balkans/>

³⁸ Ibid.

³⁹ Projekti i Tregtisë i BE-s (2019). Raport për Barrierat Jotarifore që Ndikojnë në Eksportet nga Kosovab000000000. <https://mti.rks-gov.net/desk/inc/media/F280502A-D0BD-4ED4-ACA3-AAD0042AB950.pdf>

të bazuara në ZVE-t në mënyrë aktive kërkojnë furnizues vendor, mungesa e bashkëpunimit ndërmjet furnizuesve vendor dhe regional ndalon krijimin e lidhjeve midis këtyre kompanive ndërkombëtare. Një integrim eventual i furnizuesve kosovar të inputeve në zinxhirët regional të furnizimit do të krijonte efekte të përhapjes vertikale.

l) Konkurrenca agresive që vjen nga Kina

Historikisht, Kosova nuk i ka përdorur tarifatat si instrument të politikës tregtare. Sipas marrëveshjeve aktuale preferenciale, mbi 80 përqind e importeve të Kosovës do të kenë qasje pa doganë deri në vitin 2025. Nga ana tjetër, importet nga të gjitha vendet tjera jopreferenciale i nënshtrohen normës fikse prej 10 përqind, përveç për disa importe që përgjithësisht lirohen nga kjo tarifë. Regjimi tarifor i Kosovës ndaj këtyre vendeve nuk është detyrues dhe për këtë arsye mund të përshtatet për të ofruar nivel të duhur mbrojtjeje. Sipas disa OAB-ve, norma e njëtrajtshme prej 10 % nuk është më e përshtatshme për vendet si Kina dhe si e tillë ajo duhet të rishqyrtohet. Të dhënat tregtare tregojnë se importet e Kosovës nga Kina në vitin 2018 ishin EUR 311.9 milion, që përbën 9.2 përqind të importeve totale.⁴⁰ Duket se sektorët e tekstilit, plastikës dhe disa sektorë të tjerë prodhues janë dëmtuar nga produktet e subvencionuara me origjinë nga Kina. Mirëpo, vlen të theksohet se ndryshimi i politikës ndaj Kinës ose ndonjë vendi tjetër duhet të merrë parasysh të gjithë faktorët ekonomik dhe politik.

m) Konkurrenca agresive që vjen nga Turqia

OAB-t në përgjithësi kanë frikë se koncesionet tarifore që i janë dhënë Turqisë si pjesë e marrëveshjes së ratifikuar kohëve të fundit do të ndikojë negativisht në sektorin privat në Kosovë. Edhe me nivelin e tanishëm tarifor, Kosova është vërshuar nga importet turke. Pritet që disa industri, për shembull përpunimi ushqimor, të pësojnë më shumë nëse importet nga Turqia do të jenë në konkurrencë të drejtpërdrejtë me atë që prodhojnë kompanitë kosovare. Përveç kësaj, disa OAB në sektor specifik pretendojnë gjithashtu se në Kosovë janë shfaqur nën-sektorë të rinj, të cilët nuk janë marrë fare parasysh gjatë negociatave. Për shembull, shumë kompani të reja të suksesshme në nën-sektorin e veshjeve u krijuan pas nënshkrimit të MTL-s me Turqinë.

n) Mungesa e të dhënave për tregun dhe promovimi i kufizuar i eksportit

OAB-t ankohen se Kosovës i mungojnë burime të institucionalizuara, të cilat ofrojnë informacione sistematike të tregut mbi tregjet e mundshme të eksportit. Në vend që të kërkojnë në mënyrë proaktive mundësitë në tregjet e eksportit në bazë të të dhënave të besueshme dhe të arritshme, të shumtën e kohës kompanitë e Kosovës varen nga porositë e njëhershme nga kontaktet e diasporës kosovare dhe disa urdhëresave ad hoc për realizim të eksporteve, të cilat ndodhin kryesisht në baza sporadike. Në përpjekjet e saj për të promovuar eksportet e Kosovës, në vitet e fundit KIESA ka qenë kryesisht e përqendruar në dërgimin e kompanive eksportuese në panairë tregtare. Edhe pse shumica

⁴⁰ Dogana e Kosovës (2019). Tregtia e Jashtme. [Baza e të Dhënave]

e OAB-ve deklaruan se nuk kanë asgjë kundër këtyre panaireve, ata pohuan se nevojitet që këto panaire të monitorohen dhe vlerësohen disi sepse ka vend për përmirësime. Mungesa e financimit të eksporteve ishte problem tjetër të cilin e ngritën OAB-t.

4. Aspektet Brenda Kufitare

Liberalizimi i tregtisë në vetvete, nëse nuk shoqërohet me politika të cilat mbështesin zhvillimin e sektorit privat, nuk japin domosdoshmërisht rezultate më të mira për një ekonomi në zhvillim. Liberalizimi nuk është një “shkop magjik”. Kosova është rast i përkryer që e mbështet këtë konstatim. Përkundër që ka lidhur marrëveshje preferenciale me tregjet kryesore përreth, Kosova nuk ka pasur përmirësime në bilancin tregtar. Shumë raporte për tregtinë në Kosovë theksojnë se kufizimet (brenda kufitare) në furnizim në fakt përbëjnë faktorët kryesorë për realizim të dobët të eksportit. Sektori privat i dobët dhe relativisht më pak konkurrues e ka vënë Kosovën në pozitë të pafavorshme përballë vendeve të tjera me të cilat ka marrëveshje preferenciale. Duhet theksuar se politikat që merren me aftësinë konkurruese dhe çështjet tjera brenda kufitare nuk hyjnë në vet shtrirjen e tregtisë ndërkombëtare; por në rastin e Kosovës ato duket se kanë implikime shumë të rëndësishme dhe si të tilla duhet të trajtohen seriozisht në politikën tregtare. Sfidat kryesore brenda kufitare shtjellohen si më poshtë.

4.1 Sfidat Kryesore Brenda Kufitare

a) Kostoja e lartë e energjisë elektrike dhe çështjet tjera që lidhen me energjinë

OAB-t konsiderojnë se energjia elektrike është një nga pengesat më serioze. Çështja e parë në këtë fushë është kostoja e lartë e energjisë elektrike. Tarifat e energjisë elektrike për konsumatorët industrial në Kosovë janë më të lartat në regjion.⁴¹ Kjo rrit kostot operacionale për bizneset, duke i bërë ata kështu më pa konkurrues, si në tregun vendor, ashtu edhe në rajon. Çështja e dytë ka të bëjë me kostot për të marrë një lidhje të përhershme të energjisë elektrike për objekte të sapondërtuara afariste. OAB-t pretendojnë se një biznes i ri duhet të investojë në ndërtimin e tërë infrastrukturës së nevojshme për t’u lidhur në rrjet. Ç’është më e keqja, në fund biznesi është i obliguar t’ia kalojë të gjitha këto asete Shërbimeve për Shpërndarje të Energjisë së Kosovës (KEDS), e cila është ndërmarrja e vetme për shpërndarje të energjisë në vend. Kjo kosto e madhe dhe e padrejtë fillestare është bërë pengesë hyrëse për shumë biznese të reja, në veçanti në sektorin e prodhimit. Çështja e fundit ka të bëjë me besueshmërinë e furnizimit. Edhe pse kohëzgjatja dhe shpeshtësia e ndërprerjeve të energjisë përgjithësisht është reduktuar, ato akoma konsiderohen problematike për bizneset. Furnizimi jo i besueshëm me energji elektrike krijon kosto të konsiderueshme për biznesin dhe paraqet pengesë të madhe për tërheqje të IHD-ve të orientuara në eksport. Në Raportin e fundit të Bërit Biznes të Bankës Botërore, Kosova renditet e 113ta në botë për lehtësinë e marrjes së energjisë elektrike.⁴² Sondazhi i fundit i bizneseve i realizuar nga OEK-ja tregon se sektori i prodhimit po përballlet me problemet e kostonë së lartë të energjisë elektrike (71%) dhe mungesën e furnizimit të rregullt me energji elektrike (65%).⁴³

⁴¹ Banka Botërore (2018). Ballkani Perëndimor: Udhëzimet për Sektorin e Energjisë.

⁴² Banka Botërore (2019). Të Bërit Biznes 2020. Profili i Ekonomisë së Kosovës.
<https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/k/kosovo/KSV.pdf>

⁴³ OEK (2019). Trasimi i Rrugës për Biznes më të Mirë në Kosovë. https://www.oek-kcc.org/uploads/files/2019/June/28/Bottleneck_study_ENG_2018_r1561708255.pdf

b) Mospërshtatja në tregun e punës

OAB-t zakonisht pretendojnë se bizneset përballen me sfidën për të gjetur fuqi punëtore me kualifikime përkatëse. Kjo sfidë theksohet edhe nga burime të tjera të shumta. Raporti i fundit i OdAm-it tregon se gjetja e punëtorëve të kualifikuar është njëra nga sfidat më të rëndësishme me të cilën përballen bizneset e Kosovës.⁴⁴ Për më tepër, një sondazh i bërë nga Banka Botërore (BB) tregon se 75 përqind e bizneseve që tentuan ta plotësojnë një vend pune me kualifikim më të lartë dhe 60 përqind e atyre që kërkonin të plotësonin vendin e punës me kualifikim mesatar ose të ulët, ishin përballur me sfida për shkak të mungesës së aftësive dhe/ose mospërvojës së parashtruesve të kërkesës.⁴⁵ Bizneset në përgjithësi pësojnë kur është fjala për gjetjen e teknikëve të ndryshëm në sektorë të caktuar. Përveç kësaj, ata të orientuar në eksport përballen me vështirësi në gjetjen e fuqisë punëtore me aftësi përkatëse për eksport. Kjo mospërshtatje në tregun e punës shkaktohet nga disa faktorë. E para, sistemi arsimor është i dobët dhe nuk mund të nxjerrë të diplomuar me aftësi që kërkojnë në treg. E dyta, programet e ofruara nga shkollat profesionale (VET) ose qendrat e trajnimit nuk bazohen në sondazhet që vlerësojnë kërkesën e tregut, si dhe mungesën e mekanizmave për sigurim të cilësisë. Një konstatim interesant është se mbi 50 përqind e shkollave VET nuk ofrojnë mundësi për punë praktike.⁴⁶ E treta, një numër i kufizuar i bizneseve ofrojnë trajnim në vendin e punës për të avancuar punëtorët e tyre; shumica i frikësohen migrimit ndër-biznesor.

c) Mungesa e shtytësve për IHD të orientuara në eksport

Kosova ka rezultate më të ulëta në krahasim me vendet tjera të rajonit sa i përket tërheqjes së Investimeve të Huaja Direkte (IHD) të orientuara në eksport. Kjo deri diku buron nga fakti se programi stimulues për IHD i Kosovës kryesisht bazohet në marrëveshjen për mbrojtjen e investimeve dhe disa masa të lehtësimit fiskal; këto të fundit janë edhe më pak tërheqëse kundrejt atyre që i vendosin shumica e vendeve rajonale. Vlen të theksohet se konkurrenca për IHD po bëhet e ashpër. Derisa në Kosovë nuk ka stimuj financiar, vendet tjera rajonale si Maqedonia, Serbia dhe deri diku Bosnje e Hercegovina kanë krijuar regjime për stimulim financiar, ku përfshihen subvencione të ndryshme për punësim, subvencione për të mbuluar kostot totale të investimeve, stimuj për ZH&R dhe disa stimuj të tjerë të ngjashëm. Kjo ka çuar në krijimin e qendrave të reja prodhuese, të cilat kanë tërhequr pjesën më të madhe të IHD-ve në rajon, duke i lënë prapa vendet si Kosovën. Për shembull rritja e qëndrueshme e Serbisë në eksporte i atribuohet rritjes së fuqishme të IHD-ve të orientuara në eksport, të cilat erdhën si rezultat i Zonave të Veçanta Ekonomike (ZVE), të cilat mbështeten nga regjimi tërheqës stimulues. Në fakt, Serbia ka rrjetin më të madh të ZVE-ve aktive (14), duke formuar afro 15

⁴⁴ OdAm (2018). Impulsi i Sektorit Privat në MSA.

<http://www.amchamksv.org/wpcontent/uploads/2018/09/Private-Sector-Pulse-on-SAA.pdf>

⁴⁵ Banka Botërore (2019). Raporti i Vendit të Kosovës: Gjetjet nga Sondazhi për Aftësitë Drejt Punësimit dhe Prodimitarisë.

⁴⁶ Ibid.

përqind të eksporteve totale të vendit dhe duke kontribuar me rreth 22,000 vende pune në vitin 2017.⁴⁷

d) Nivel i lartë i joformalitetit

Njëra nga pengesat kryesore në mjedisin e biznesit vazhdon të jetë niveli i lartë i joformalitetit. Sipas disa vlerësimeve të fundit, joformaliteti i përgjithshëm përbën rreth 31 përqind të PBB-s së Kosovës.⁴⁸ Po kështu, joformaliteti i punës sillet prej 30 përqind deri 40 përqind.⁴⁹ Ky nivel endemik i joformalitetit krijon konkurrencë të padrejtë, e cila shpesh konsiderohet si pengesa më serioze në të bërit biznes. Konkurrenca e padrejtë, sipas OAB-ve, sjell efekte të dëmshme për bizneset e reja, të drejta dhe inovative, si dhe dërgon sinjale negative tek investitorët e huaj potencial.

e) Trajtimi diskriminues i prodhuesve vendor për TVSH

Shumë OAB, sidomos ato të sektorit të bujqësisë, pohojnë se furnizuesit vendor të lëndës së parë trajtohen në mënyrë të pafavorshme kur vjen puna te TVSH-ja. Sipas ligjit të ri, lënda e parë e importuar në shkallë vendore lirohet nga TVSH-ja, ndërsa lënda e parë e importuar në shkallë vendore i nënshtrohet TVSH-s.⁵⁰ Kjo ka krijuar një rast të paprecedent ku në vend që kompanitë e huaja të kërkojnë trajtim kombëtar – gjë e cila zakonisht ndodh, janë ato vendase që kërkojnë trajtim kombëtar. Për më tepër, nuk është përkufizuar mirë në legjislacionin në fuqi se çka konsiderohet lëndë e parë. Një urdhëresë e re administrative parashikon që lirimet të përcaktohen nga komisioni në Administratën Tatimore, rast pas rasti. Disa OAB pretendojnë se kriteret për lirim nga TVSH-ja në importe nuk janë transparente, duke i lënë tepër diskrecion komisionit dhe si të tilla krijojnë bazë për trajtim të padrejtë.

f) Problemet e tokës së fragmentuar dhe pronësisë

Sektori i bujqësisë së Kosovës nuk mund të realizojë potencialin e tij si sektor ekonomik dinamik kryesisht për shkak të strukturës së tokës së fragmentuar. Afro 60 përqind e të gjitha fermave në Kosovë kanë më pak se 5 ha të sipërfaqes së shfrytëzueshme bujqësore.⁵¹ Kjo strukturë e tokës i pengon bujqit të kultivojnë dhe të arrijnë ekonomizimin e përmasës. Përveç kësaj, çështjet e pazgjidhura të administrimit të tokës dhe pronësisë ndikojnë negativisht në aftësinë e bujqërve të investojnë, të zgjerohen dhe të kenë qasje në kredi.

⁴⁷ OECD (2017). Gjurmimi i Zonave të Veçanta Ekonomike në Ballkanin Perëndimor.

http://www.oecd.org/south-east-europe/ZVE_WB_2017.pdf

⁴⁸ Komisioni Evropian (2019). Programi i Reformave Ekonomike në Kosovë (2019-2021).

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8546-2019-INIT/en/pdf>

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ministria e Financave (2015). Ligji për TVSH. <https://mf.rks-gov.net/desk/inc/media/F8871713-07D4-43B5-B11A-C8618626BB27.pdf>

⁵¹ Komisioni Evropian (2019). Programi i Reformave Ekonomike në Kosovë (2019-2021).

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8546-2019-INIT/en/pdf>

g) Praktikë e Padrejta Tregtare

Në zinxhirin e furnizimit bujqësor dhe ushqimor në Kosovë ka çekuilibre të konsiderueshme në negociimin e kompetencave midis prodhuesve/përpunuesve lokal dhe shitësve me pakicë. Konsiderohet se shitësit me pakicë kanë krijuar një lloj pozicioni dominues në treg dhe se vazhdimisht vendosin praktika të padrejta tregtare (PPT) për prodhuesit/përpunuesit vendor. Duket se praktikë e tilla ndodhin në çdo fazë transaksioni. Së pari, për shkak të varësisë ekonomike të prodhuesve/përpunuesve vendor në zinxhirin me pakicë, grupet e mëparshme “detyrohen” të pranojnë kontrata të pafavorshme për ta. Një prodhues vendor, për shembull, deklaroi se kompania e tij paguan 10 përqind shtesë mbi vlerën e mallit vetëm që zinxhiri i shitjes me pakicë ta pranojë produktin. Së dyti, PPT-t siç janë vonesat e pagesave, çmimet nën kostot e prodhimit, tarifat për shërbimet e pakontraktuara, ndryshimet e njëanshme të kontratave ndodhin gjatë realizimit të kontratës. OAB-t në sektorin bujqësor ndajnë të njëjtin mendim se nuk mund të flitet për tregtinë ndërkombëtare pa i zgjidhur këto praktika të padrejta interne.

h) Cilësia e dobët e infrastrukturës

OAB-t zakonisht mendojnë se Kosova ka infrastrukturë të cilësisë së dobët. Disa eksportues pretendojnë se është bërë gjithnjë e më e vështirë të eksportojnë produkte në tregje të mirë rregulluara për shkak të pamundësisë për të përmbushur standardet dhe sistemet e cilësisë të njohura ndërkombëtarisht. Aktualisht, në Kosovë nuk ekziston certifikimi i njohur ndërkombëtarisht për standardet e palës së tretë, i cili zakonisht kërkohet në tregti. Eksportuesit nuk kanë qasje të arsyeshme në testet e thjeshta laboratorike. Rrjedhimisht, eksportet e Kosovës nuk kanë opsion tjetër përveç testimit dhe certifikimit jashtë vendit, duke shkaktuar kështu shpenzime shtesë të cilat ndikojnë në aftësinë e tyre konkurruese. Nga ana tjetër, standardet e cilësisë të vendosura për produktet e importuara dhe kontrolli i përgjithshëm nga autoritetet publike duket se janë shumë të kufizuara, gjë që krijon hapësirë për produktet e cilësisë së dobët, duke lënë kështu interesat e konsumatorit me një nivel minimal të mbrojtjes.

i) Respektimi i pakët i parimeve për qeverisje korporative

Shumica dërrmuese e bizneseve eksportuese në Kosovë janë në pronësi familjare. OAB-t pretendojnë se bizneset e tilla përballen me një sërë sfidash të veçanta të cilat janë, në masë të madhe, qenësore për strukturat e tyre organizative. Derisa përfshirja e familjes vërtetohet se është e dobishme në fazat e hershme të zhvillimit të biznesit, tendenca në fazat e mëvonshme për të ruajtur të gjitha kompetencat brenda anëtarëve të familjes i bën kompanitë të prekshme nga kundër efektet. Ky është problem me të cilin përballen shumë kompani më të mëdha eksportuese në Kosovë. Pavarësisht nevojës për profesionistë në pozitat udhëheqëse, janë zakonisht anëtarët e familjes që duan të mbajnë kontrollin përfundimtar mbi kompaninë. Në përgjithësi, kompanitë kosovare karakterizohen me sisteme të dobëta dhe joefikase të qeverisjes korporative.

j) Produktiviteti i ulët dhe lidhjet e kufizuara

OAB-t pretendojnë se mungesa e investimeve në modernizimin e prodhimit është një pengesë tjetër që ndikon në performansën e bizneseve. Kjo duket të jetë disi më e theksuar në sektorët e bujqësisë. Për më tepër, ata thanë se investimet në inovacion janë në përgjithësi minimale. Kjo kufizon aftësitë e bizneseve të jenë në hap me ndryshimet në treg, si dhe të dallojnë produktet e tyre nga konkurrentët tjerë. Një çështje tjetër e identifikuar është niveli përgjithësisht i ulët i kapaciteteve të prodhimit. Shumica e bizneseve kosovare nuk janë në gjendje të prodhojnë sasinë e mallrave që e kërkojnë importuesit në tregjet ndërkombëtare. Në sondazhin e fundit, rreth 34% e firmave joeksportuese deklaruan se problemi kryesorë për moseksportim janë “aftësitë prodhuese”.⁵²

k) Qasja e kufizuar në financim

Qasja e kufizuar në financim është një pengesë tjetër me të cilën përballen bizneset kosovare. Raporti i Sondazhit të OEK-ut me biznese e rendit atë në mesin e dy pengesave të para, me 49 pikë intensiteti.⁵³ Për më tepër, OAB-t deklarojnë se anëtarët e tyre shpesh ankohen për pamundësinë e plotësisht të kërkesave të kapitalit punues për shkak të arsyeve financiare. Në shumë raste, bizneset heqin dorë nga mundësitë sepse ato nuk mund të merren me çështjet që lidhen me likuiditetin specifik për transaksione dhe rrezikun e mospagesës. Për më tepër, financimi i kapitalit është praktikisht i padisponueshëm në Kosovë, dhe kjo krijon një hendek në treg për financimin e investimeve më të rrezikshme. Përveç kësaj, bankat e Kosovës nuk ofrojnë produkte për financim të eksportit.

l) Pjesëmarrja e kufizuar e grave në tregti

Gratë posedojnë vetëm 10 përqind të bizneseve në Kosovë, krahasuar me mesataren botërore prej rreth 37 përqind.⁵⁴ Ato kryesisht operojnë në sektorë të shërbimeve me vlerë të shtuar të ulët, të cilat janë përngja vet natyra e tyre të patregtueshme. Nga të gjitha bizneset në pronësi të grave, vetëm 10 përqind kanë arritur të depërtojnë me sukses në tregjet ndërkombëtare. Pjesëmarrja e eksporteve në qarkullimin total në bizneset që janë në pronësi të grave ishte mesatarisht 30 përqind. Qasja e kufizuar në financa konsiderohet të jetë njëra nga çështjet më të ngutshme.⁵⁵ Ata konsiderojnë se është e vështirë të përmbushen kërkesat për dokumente dhe kolateral, kryesisht për shkak të normave kulturore, të cilat pasqyrohen për shembull në prona në pronësi të grave që shpesh regjistrohen në emrin e meshkujve.

⁵² Gazmend Qorraj, Gezim Jusufi (2018). Marrëveshja e Stabilizim Asocimit e BE për Ballkanin Perëndimor: Midis Sfidave dhe Mundësive.

⁵³ OEK (2019). Hapja e rrugës për biznes më të mirë në Kosovë. https://www.oek-kcc.org/uploads/files/2019/June/28/Bottleneck_study_ENG_2018_r1561708255.pdf

⁵⁴ MCC (2017). Analiza e Pengesave të Kosovës. <https://assets.mcc.gov/content/uploads/Constraints-Analysis-Kosovo-1.pdf>

⁵⁵ Instituti Riinvest (2017). Sipërmarrësia e Grave, Analizë e të Bërit Biznes në Kosovë. https://www.riinvestinstitute.org/uploads/files/2017/November/10/Womens_Entrepreneurship1510307815.pdf

5. Tregtia e Shërbimeve

Në dekadat e fundit, sektori i shërbimeve po bëhet gjithnjë e më i rëndësishëm në ekonominë botërore. Në vitin 2018, vlerësohet se ai përbënte 75 përqind të PBB-s në vendet e zhvilluara, me rritje prej 50 përqind në vitin 1950. Në përputhje me rolin e saj kryesorë në ekonomitë e vendit, edhe tregtia e shërbimeve është bërë komponent më dinamik i tregtisë ndërkombëtare, duke marrë pjesë me rreth 20 përqind në tregtinë e përgjithshme botërore. Mesatarisht, tregtia e shërbimeve u rrit me 5.4 përqind në vit nga viti 2005 deri në vitin 2018, më shpejtë se tregtia e mallrave.⁵⁶ Tregtimi i shërbimeve po bëhet gjithnjë e më i lehtë, në masë të madhe falë avancimeve teknologjike.

Po kështu, sektori i shërbimeve në Kosovë është segment i rëndësishëm i ekonomisë. Struktura ekonomike e Kosovës kryesisht bazohet në shërbime. Sektori i shërbimeve është shfaqur si sektori më i madh, duke kontribuar me rreth 73 përqind në PBB. Për më tepër, ai është përgjegjës për mbi 80 përqind të punësimit total formal në vend.⁵⁷ Për më tepër, ai është përgjegjës për mbi 80 përqind të punësimit total formal në Kosovë.⁵⁸ Ai gjithashtu luan rol të rëndësishëm në tregtinë e përgjithshme të Kosovës (si të mallrave, ashtu edhe të shërbimeve), duke kontribuar me rreth 35 përqind. Siç u cekë që në fillim, ndryshe nga tregtia e mallrave që karakterizohet me deficit të madh tregtar, bilanci i tregtisë së shërbimeve është në suficit. Eksportet e shërbimeve janë pothuaj katër herë më të larta se eksportet e mallrave. Edhe pse kjo temë u soll në vëmendjen e OAB-ve, shumë pak informata mund të mblidheshin sa i përket sfidave, të cilat paraqesin nivel të ulët të përgjithshëm të ndërgjegjësimit në sektorin privat rreth këtij sektori. Mirëpo, janë identifikuar disa sfida, të cilat kryesisht mbështeten në kërkimin në internet. Duke e parë rritjen e rëndësisë së tij, këtij sektori duhet t'i kushtohet vëmendje pak më e madhe.

5.1 Sfidat Kryesore në Tregtinë e Shërbimeve

a) Mungesa e të dhënave të duhura për tregtinë e shërbimeve

Në përgjithësi, mbledhja e të dhënave statistikore për veprimtaritë e shërbimeve dhe mënyra se si ato shpërndahen nuk është e kënaqshme. Nuk ka të dhëna të mjaftueshme për nivelin nën-sektorial. Për shembull, nuk dihet numri i saktë i shërbimeve të TI që u janë ofruar tregjeve të huaja.

b) Fokusi i kufizuar në veprimtaritë e shërbimeve me prodhimtari të lartë

Përkundër faktit se tregtia e shërbimeve po vjen duke u rritur viteve të fundit, kontributi i saj në rritjen dhe zhvillimin ekonomik në përgjithësi nuk është në nivelin e dëshiruar. Kosova po zgjerohet drejt veprimtarive të shërbimeve me prodhimtari të ulët. Pjesa më e madhe e sektorit të shërbimeve

⁵⁶ Raporti i Bankës Botërore 2019: E ardhmja E tregtisë së shërbimeve.

https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/executive_summary_world_trade_report19_e.pdf

⁵⁷ Projekti i Tregtisë i BE – MTI (2018). Përmbledhje e Shkurtër e Tregtisë së Shërbimeve. <https://mti.rks-gov.net/desk/inc/media/7593CC1B-475F-4E0E-B130-B3A58AED5ECB.pdf>

⁵⁸ Projekti i Tregtisë i BE – MTI (2018). Përmbledhje e Shkurtër e Tregtisë së Shërbimeve. <https://mti.rks-gov.net/desk/inc/media/7593CC1B-475F-4E0E-B130-B3A58AED5ECB.pdf>

kryesisht përbëhet nga veprimtaritë e patregtueshme. Shërbimet e administratës publike dhe mbrojtjes, pronave të patundshme dhe shitjeve me pakicë dhe shumicë përbëjnë pothuajse gjysmën e vlerës së shtuar të gjeneruar nga veprimtaritë e shërbimeve në ekonominë e Kosovës.

c) Mungesa e infrastrukturës së duhur për tregti elektronike (tregti-e)

Pagesat elektronike ndërkombëtare nuk mund të jenë efikase për shkak të qasjes së kufizuar të NVM-ve tek ofruesit e shërbimeve për pagesë elektronike të palëve të treta që lidhen me bankat kosovare. Kosova nuk ka infrastrukturë të duhur ligjore dhe rregullatore në fuqi e cila rregullon tregtinë-e, as në nivel vendor e as në atë ndërkombëtar.

d) Mungesa e kornizës strategjike për shërbime

Kosovës i mungon një kornizë koherente strategjike gjithëpërfshirëse për promovim të tregtisë së shërbimeve, e cila lidh mundësitë për arsimin dhe programet e trajnimit dhe buxhetimin.

6. Aspektet Institucionale

Cilësia e institucioneve është shumë e rëndësishme për krijimin e parakushteve të nevojshme për zhvillimin e tregtisë. Krahas kapitalit fizik, kapitalit njerëzor dhe teknologjisë, institucionet e mira përbëjnë faktorët kryesorë diferencues në ekonomi. Organizatat administrative mbështesin krijimin e asaj që ekonomistët e quajnë “mjedis mundësues”. Nga ana tjetër, infrastruktura e ulët institucionale ka efekte të dëmshme nga kufizimi i qasjes për eksporte dhe pengimi i rritjes së përgjithshme ekonomike.

Në Kosovë, institucioni kryesorë i cili është përgjegjës për hartimin dhe zbatimin e politikave tregtare është MTI-ja. Ministria ka nën ombrellën e saj një mori mekanizmesh institucional që lidhen dhe merren me tregti. Organi kryesorë është Departamenti i Tregtisë. Ky department është kryesisht përgjegjës për hartimin e politikave tregtare. Organet tjera përkatëse zbatuese në kuadër të MTI-s përfshijnë: Agjencinë për Investime dhe Përkrahjen e Ndërmarrjeve (KIESA), e cila mbështet sektorin privat, si dhe promovon eksportet dhe investimet; Agjencinë e Standardizimit të Kosovës (ASK), Agjencinë e Metrologjisë së Kosovës (AMK), dhe Agjencinë e Akreditimit të Kosovës (AAK), të cilat janë përgjegjëse për infrastrukturën e cilësisë; dhe Agjencinë e Pronësisë Industriale (API), e cila merret me të drejtat e pronësisë intelektuale. Përveç MTI-s, edhe institucionet tjera publike, siç është Ministria e Financave (MF), Ministria e Bujqësisë (MBPZHR), Ministria e Zhvillimit Ekonomik (MZHE), Dogana e Kosovës, Administrata Tatimore e Kosovës (ATK), Banka Qendrore e Kosovës (BQK) lidhen drejtpërdrejtë ose tërthorazi me tregti. Më poshtë janë përmbledhur disa probleme kryesore institucionale, të cilat janë identifikuar gjatë kërkimit.

6.1 Sfidat Kryesore Institucionale

a) Kapacitetet e dobëta institucionale për negociata tregtare

Pjesëmarrja efektive në negociata tregtare kërkon një mekanizëm të qëndrueshëm negociues në formën e një strukture institucionale dhe stafit me kualifikime të nevojshme. Aktualisht, MTI-ja nuk ka një komitet të duhur e të përhershëm për të zhvilluar negociata tregtare. Stafi i MTI-s nuk ka as ekspertizë të mjaftueshme për të kryer punën themelore analitike para dhe gjatë negociatave tregtare. Përveç kësaj, MTI-ja nuk ka një mekanizëm për të siguruar se përfaqësuesit nga ministritë e linjës, të cilët janë të thirrur për të ndërmarrë negociata të caktuara, mbeten anëtarë të përhershëm për memorien institucionale dhe për qëllime konsistence.

b) Kapacitetet e pamjaftueshme për të vendosur masa kontigjente

Kosovës, si të gjitha vendeve të tjera, i mundësohet hapësira politike që të merrë masa ndaj praktikave të padrejta tregtare. Me shfrytëzimin e kësaj hapësire politike, Kosova ka krijuar një kornizë ligjore e cila parasheh masat kundërbalancuese në importe që i shkaktojnë ose kërcënojnë t'i shkaktojnë dëmtime ekonomisë vendore. Disa OAB kanë dyshime se disa partnerë tregtar, brenda dhe jashtë CEFTA-s, shpesh përfshihen në praktika të padrejta tregtare, duke i ekspozuar prodhuesit e Kosovës

ndaj kërcënimeve të dumpingut dhe shitjes së mallrave të importuara që përfitojnë nga subvencionet. Sipas OAB-ve, MTI-ja ka mungesë të kapaciteteve institucionale për të bërë mbikëqyrjen e rasteve të dumpingut, subvencioneve dhe praktikave të tjera të padrejta të këtij lloji.

c) Niveli joadekuat i bashkëpunimit dhe bashkërendimit institucional

Ekziston hapësirë për bashkëpunim dhe bashkërendim midis institucioneve që përfshihen në zhvillimin e tregtisë. Janë identifikuar disa çështje lidhur me këtë. E para, nuk ka një mekanizëm efektiv ndër-institucional që bashkërendon aktivitetet në sektorin e shërbimeve. Ky lëshim ka çuar në politika kundërshtuese dhe zbatim të dobët të politikave në sektor. E dyta, bashkëpunimi midis Departamentit të Tregtisë dhe KIESA-s duket se nuk zhvillohet sistematikisht. Kjo ka krijuar një hendek ndërmjet hartimit dhe zbatimit të politikave. E treta, ka një përkim të kompetencave midis Doganës së Kosovës dhe Administratës Tatimore të Kosovës. Kjo është manifestuar në vonesa dhe vendime arbitrare në kufi. Në fund, Departamenti i Tregtisë nuk ka qasje të menjëhershme në të dhënat tregtare të mbledhura nga Dogana e Kosovës. Vonesat në marrjen e bazave të të dhënave nga Dogana e Kosovës kanë luajtur rol negativ në efikasitetin e Departamentit të Tregtisë.

7. Konkluzioni dhe Rekomandimet Kryesore

Ky raporti i vlerësimit përpiqet të identifikojë dhe elaborojë sfidat kryesore të Kosovës lidhur me tregtinë ndërkombëtare. Gjetjet e fituara kanë për qëllim të përfshihen në dokumentin e politikës tregtare, të cilin do ta formulojë MTI-ja, si dhe nëse është e rëndësishme në dokumentet tjera të politikave. Raporti bazohet në tre instrumente për mbledhjen e të dhënave: hulumtimi në internet (rishikimi i literaturës); intervistat e hapura gjysmë të strukturuar me OAB-t; dhe në takimin e fundit të vlerësimit me përfaqësuesit e MTI-s, bizneset dhe palët tjera të interesit.

Ky vlerësim fillimisht shqyrton përfshirjen e sektorit privat në hartimin e politikave tregtare. Ai konstaton se korniza rregullatore dhe institucionale e Kosovës mbi dialogun publiko-privat është relativisht e avancuar. OAB-t mendojnë se krahasuar me pesë vitet e mëparshme, janë vërejtur disa përmirësime të dukshme në dialogun publiko-privat për çështje të tregtisë. Sidomos vlerësohet shumë hapja e Departamentit të Tregtisë. Përkundër trendit të përgjithshëm, akoma ka disa sfida të cilat duhet të trajtohen. Disa nga sfidat e identifikuar janë përfshirja e OAB-ve dhe akterëve të tjerë që janë shpesh vetëm formalitet; efektiviteti i kufizuar i KKZHE-s; gjuha teknike e dokumenteve që i nënshtrohen konsultimit publik; mospërshtatja e interesave midis OAB-ve tradicionale dhe OAB-ve të reja; dhe besimi i pakët në institucionet publike.

Më tej, raporti përmbledh marrëveshjet aktuale tregtare të Kosovës dhe shtjellon sfidat kryesore të liberalizimit të tregtisë dhe qasjes në treg. Dy marrëveshjet kryesore të tregtisë preferenciale, sidomos CEFTA dhe MSA-ja, nuk duket se kanë dhënë rezultatet e pritura për Kosovën, gjë që tregon se vet liberalizimi i tregtisë nuk është shumë efikas. Ndër sfidat e identifikuar në kuadër të marrëveshjeve të tanishme preferenciale dhe më gjerë janë këto: nevoja për të udhëtuar pa viza në BE, Bosnje dhe Moldavi; vështirësitë në plotësimin e kërkesave sanitare dhe fitosanitare në tregjet e eksportit; efekti potencialisht i kufizuar në të ardhmen i kuotës së ulët për verën e klasifikuar si “verë tjetër” nga BE-ja (nëse mundësia për koncesione të ardhshme ndërmjet BE-s dhe Kosovës të parashikuara me MSA nuk është realizuar); kostot tjera shtesë të panevojshme gjatë kalimit nëpër Serbi; hapësira e kufizuar politike që rrjedh nga përfshirja (e parakohshme) e zotimeve ndërkombëtare në legjislacionin vendas tarifave të mundshme specifike nga BE-ja për produktet e frutave dhe perimeve (nëse janë dhënë preferenca shtesë me rregullore të BE-s (KE) Nr. 1215/2009 nuk shtrihen përtej vitit 2020); pengesat tregtare për shkak të mosnjohjes së Kosovës nga disa vende të CEFTA-s; masat e padrejta të SFS dhe BTT, të vendosura nga vendet e CEFTA-s; tarifave dhe taksat shtesë gjatë eksportimit në CEFTA; procedurat e ngarkuara doganore; konkurrenca agresive që vjen nga Kina dhe Turqia; dhe mungesa e tregut dhe promovimi i kufizuar i eksporteve.

Performanca e dobët e eksporteve në masë të madhe i atribuohet sfidave që ndodhin në territorin e Kosovës. Edhe pse sfidat e tilla në vetvete nuk lidhen me tregtinë ndërkombëtare, ato kanë implikime shumë serioze në performansën e Kosovës, duke e vënë vendin në një pozitë të pafavorshme në sferën ndërkombëtare. Raporti identifikon sfidat brenda kufitare në vijim: kostoja e lartë e energjisë elektrike dhe çështje tjera që lidhen me energjinë; mospërshtatja në tregun e punës; mungesa e stimuljeve për IHD-t e orientuara në eksport; niveli i lartë i informalitetit; trajtimi diskriminues i prodhuesve vendor

për TVSH; problemet e tokës së fragmentuar dhe pronësisë; praktikat e padrejta tregtare në tregun vendor; infrastruktura me cilësi të dobët; respektimi i ulët i parimeve për udhëheqje të korporatave; produktiviteti i ulët; qasja e kufizuar në financim; dhe pjesëmarrja e kufizuar e grave në tregti.

Përkundër trendit në rritje të sektorit të shërbimeve në Kosovë dhe potencialit të tij të përgjithshëm tregtar, raporti zbulon se OAB-t kanë pak informata mbi sektorin. Mirëpo, në raport janë përfshirë disa sfida nga hulumtimi në internet, me shpresën që të nxiten disa mendime dhe puna e mëtejshme në fushë. Mungesa e të dhënave të duhura për tregtinë e shërbimeve; fokusi i kufizuar në aktivitetet e shërbimit të produktivitetit të lartë; mungesa e infrastrukturës së duhur ligjore dhe rregullatore për tregtinë-e; dhe mungesa e kornizës strategjike për shërbime përbëjnë disa nga problemet të cilat kërkojnë vëmendje të menjëhershme në këtë sektor.

Përfundimisht raporti hedhë dritë në sfidat institucionale, ku theksohen kapacitetet e dobëta institucionale për negociata tregtare; kapacitetet e pamjaftueshme për të vendosur masa kontigjente; dhe shkalla joadekuate e bashkëpunimit dhe bashkërendimit ndërinstitucional.

Përkundër përpjekjeve të mëdha për të përfshirë sa më shumë sfida, ky raport nuk synon të jetë i detajuar. Nevojitet që të punohet më tej në identifikimin e sfidave tjera tregtare dhe veç e veç të shqyrtohen sfidat e identifikuar në këtë raport.

Janë propozuar rekomandimet në vijim, duke pasur parasyshë kufizimet dhe sfidat e mëparshme të konstatuara në këtë raport. Rekomandimet bazohen në prioritetet e identifikuar nga intervistat me OAB-t, dokumentet përkatëse strategjike dhe përvojën e autorit.

Dialogu i sektorit publiko-privat

- Të rritet efikasiteti i KKZHE-s dhe të sigurohet se grupet e tij punuese takohen çdo dy muaj;
- Të angazhohet sektori privat dhe aktet tjerë në fazat e hershme për proceset e politikës tregtare dhe vendim marrjet;
- Të krijohet një sistem i cili siguron që sektori privat të marrë arsyetimet e duhura në rastet kur inputet e tyre nuk adresohen në dokumentet e politikave dhe ligjore;
- Të ndërmerren fushata për të paraqitur efektivitetin e proceseve të konsultimit publik dhe për ta përdorur atë që të krijohet besimi midis akterëve të sektorit privat dhe MTI-s;
- Të hartohen politikat “e qasjes së hapur” ose të merren masa për të siguruar përfshirje të gjerë të sektorit privat;
- Të ofrohen informata të nevojshme në formë të kuptueshme dhe përvetësuese për sektorin privat gjatë procesit të politikave tregtare, ashtu që aktet e sektorit privat të mund të kuptojnë qartë përmbajtjen dhe për këtë arsye të përfshihen më shumë;
- Të lehtësohen përpjekjet për të krijuar një koalicion midis OAB-ve tradicionale të mirë themeluara dhe atyre të reja për të përafruar interesat e tyre dhe për të përmirësuar fuqinë negociuese të kategorive të nënpërfaqësuar të bizneseve; dhe

- Të përmirësohet bashkëpunimi midis mekanizmave institucional të sektorit publiko-privat brenda MTI dhe të sigurohet se kompetencat e tyre janë përcaktuar qartë.

Liberalizimi i tregtisë dhe qasja në treg

- Të rishikohen të gjitha marrëveshjet tregtare ekzistuese (CEFTA, MSA, MTL Kosovë-Turqi) për të siguruar pajtueshmërinë e palëve me zotimet;
- Të intensifikohen përpjekjet për lobim në BE që të përshejtohet procesi i liberalizimit të vizave, me vendet me të cilat Kosova ka pasur interesa tregtare;
- Të ndërmerren të gjithë hapat e nevojshëm që do t'u mundësonin eksportuesve të Kosovës të plotësojnë kërkesat sanitare dhe fitosanitare të BE-s;
- Të konsiderohen negociatat sipas Nenit 33 të MSA-s me BE-n për të rritur kuotën e verës të klasifikuar si "verë tjetër" nga 4 milion litra në 6 ose 8 milion litra;
- Të negociohet me Serbinë që të hjekën të gjitha kostot shtesë dhe të panevojshme që u janë vendosur eksportuesve Kosovar gjatë transportimit të mallrave në BE;
- Të bëhet vlerësimi i të gjitha rregullave dhe rregulloreve të OBT-s të përcaktuara në legjislacionin e vendit për të vlerësuar ndikimin e tyre në zhvillimin e tregtisë;
- Të shqyrtohet mundësia e zgjerimit të preferencave shtesë për pemë dhe perime, të cilat i jep aktualisht BE-ja.
- Të negociohet në mënyrë konstruktive me vendet e CEFTA-s të cilat nuk e kanë njohur Kosovën për të eliminuar barrierat që kanë të bëjnë me mosnjohjen;
- Të mbështeten negociatat rajonale dhe ato për heqje të shpejtë të barrierave SFS dhe BTT ndaj Kosovës;
- Të negociohet me vendet e CEFTA-s për të hequr tarifën, taksat shtesë dhe procedurat tjera të ngarkuara në eksportet e Kosovës;
- Të ndryshohet regjimi tarifor ndaj Kinës për të siguruar një nivel mbrojtjeje për produktet strategjike në sektorin e prodhimtarisë;
- Të negociohen sërish koncesionet tarifore me Turqinë dhe të bëhen përgatitjet për negociatat e tregtisë së shërbimeve;
- Të negociohet dhe finalizohet MTL-ja me shtetet e EFTA-s;
- Të krijohet një Qendër për Informata mbi Tregun e Eksporteve për t'u ofruar eksportuesve (potencial) të Kosovës më shumë informata mbi tregjet ndërkombëtare;
- Të analizohen mundësitë për marrëveshje të pjesshme me vendet afrikane dhe vendet e Lindjes së Mesme.
- Të monitorohet dhe vlerësohet efektiviteti i aktiviteteve për promovim të eksportit dhe të përcaktohen aktivitete të reja sipas gjetjeve të fituara;
- Të hartohet skema e subvencioneve për sektorët që kanë më shumë gjasa në eksport; dhe
- Të bashkëpunohet me bankat për të krijuar produkte që financojnë eksportet.

E brendshme/vendore

- Të bashkëpunohet me Zyrën e Rregullatorit të Energjisë (ZRE) dhe institucionet tjera përkatëse për të përshtatur regjimin tarifor për konsumatorët industrial dhe për të shmangur të gjitha kostot e panevojshme dhe procedurat e vështira me të cilat një biznes përballet për t'u lidhur në rrjet;
- Të lehtësohet ngritja e kapaciteteve të shkollave profesionale VET dhe qendrave të trajnimit dhe të ndihmohet krijimi i lidhjeve me sektorin privat;
- Të nxiten IHD-të e orientuara në eksport përmes zhvillimit të stimujve për investime financiare, procedurat e thjeshtimit dhe sigurimit të lehtësimeve fiskale shtesë;
- Të krijohet një skemë ku qeveria mbështet investimet e diasporës;
- Të krijohet korniza rregullatore dhe institucionale e cila merret me praktikatat e padrejta tregtare në tregun vendor;
- Të punohet me autoritetet tatimore për të eliminuar TVSH-n për lëndën e parë të prodhuar në shkallë vendore dhe për të krijuar kriteret konkrete që të përcaktohet se çfarë konsiderohet lëndë e parë;
- Të bashkëpunohet me autoritetet përkatëse për të iniciuar reformën e konsolidimit të tokave;
- Të ndërmerren qasjet e buta ligjore për të promovuar dhe stimuluar respektimin vullnetar të parimeve të qeverisjes korporative nga bizneset;
- Të lehtësohet krijimi i lidhjeve brenda dhe në të gjithë sektorët dhe të ndihmohen bizneset të integrohen në zinxhirët global të vlerave;
- Të mbështeten bizneset për të avancuar teknologjinë, për të përmirësuar inovacionet dhe për të përmirësuar menaxhimin dhe proceset e përgjithshme të punës;
- Të lehtësohet krijimi i një dritareje në kuadër të Fondit Kosovar për Garanci Kreditore (FKGK) për të promovuar llojllojshmërinë e eksporteve dhe shtimin e vlerës;
- Të krijohet një instrument që financohet nga qeveria i cili do të ndihmojë në certifikimin e standardeve të cilësisë për ndërmarrjet kosovare;
- Të hartohen dhe zbatohen politikat 'subvencionuese të gjelbra', për të mbështetur në veçanti fermerët e varfër në zona të thella rurale;
- Të promovohet infrastruktura e cilësisë për sektorin privat dhe akterët e tjerë të përfshirë;
- Të formohen dhe akreditohen organet e certifikimit dhe laboratorët e testimit për sektorët me potencial eksportues;
- Të promovohet barazia gjinore në zhvillimin e tregtisë;
- Të rriten kapacitetet e shoqatave kombëtare dhe regjionale të grave në biznes; dhe
- Të hartohen programet arsimore për të larguar paragjykimet ndaj grave dhe të promovohet barazia gjinore.

Tregtia e Shërbimeve

- Të bashkëpunohet me BQK-n për të krijuar një sistem më të mirë për mbledhje dhe shpërndarje të të dhënave për tregtinë e shërbimeve;
- Të krijohet një mekanizëm ndër-institucional, përgjegjës për tregtinë e shërbimeve për të siguruar që Kosova të shfrytëzojë mundësitë në mënyrë të koordinuar;

- Të zhvillohet infrastruktura adekuate ligjore dhe rregullatore për tregtinë-e;
- Të profilizohen të gjitha aktivitetet e shërbimit të produktivitetit të lartë me potencial tregtie në tregjet ndërkombëtare dhe të zhvillohen stimuj për këto aktivitete; dhe
- Të hartohet korniza strategjike për tregtinë e shërbimeve.

Aspektet Institucionale

- Të formohet një komitet i duhur dhe i përhershëm si një mekanizëm i qëndrueshëm negociues për të zhvilluar negociata tregtare;
- Të rriten kapacitetet për të kryer punën themelore analitike para, gjatë dhe pas negociatave tregtare;
- Të ngriten kapacitetet institucionale për të bërë mbikëqyrjen e duhur në rastet e dampingut, subvencioneve dhe praktikave tjera të padrejta të këtij lloji;
- Të përmirësohet bashkëpunimi dhe bashkërendimi midis Departamentit të Tregtisë, KIESA-s, Doganës së Kosovë dhe AKM-s.

8. Shtojcat

8.1 Shtojca A

Lista e Intervistave		
Të intervistuarit	Sektori	# i intervistave
Organizatat Kryesore për Anëtarësim të Bizneseve (OAB-t)		
Oda Ekonomike e Kosovës	Të gjithë sektorët	1
Oda Ekonomike Amerikane	Të gjithë sektorët	1
Këshilli Evropian i Investitorëve	Të gjithë sektorët	1
Oda e të Bërit Biznes e Kosovës	Të gjithë sektorët	1
Klubi i Prodhuesve të Kosovës	Të gjithë sektorët	1
Shoqata e Bankave të Kosovës	Të gjithë sektorët	1
Shoqata e Zejtarëve dhe Sipërmarrësve të Prizrenit	Të gjithë sektorët	1
Gjithsej OAB të Përgjithshme		7
OAB-t Sektoriale		
Shoqata e Përpunuesve të Drurit të Kosovës (SHDPK)	Sektori i drurit	1
Shoqata e Kosovës për Marketing të Veshmbathjeve (SHKMV)	Sektori i tekstitit (veshjes)	1
Shoqata e Përpunuesve të Plastikës (SHPP)	Sektori i plastikës	1
Shoqata e Përpunuesve të Metalit (SHPM)	Sektori i metaleve	1
Shoqata e Teknologjisë së Informacionit dhe Komunikimit të Kosovës (SHTIK)	Sektori TIK	1
Shoqata e Ndërtimtarëve dhe Prodhuesve të Materialeve Ndërtimore	Ndërtimi	1
Shoqata e Përpunimit të Frutave dhe Perimeve - Pepeko	Sektori i bujqësisë	1
Shoqata e Përpunuesve të Bulmetit të Kosovës	Sektori i bujqësisë	1
Shoqata e Prodhuesve të Qumështit të Kosovës	Sektori i bujqësisë	1
OAB-t e Përgjithshme Sektoriale		9
Institutet Përkatëse Kërkimore		
Instituti Riinvest	Ekonomik	1
GAP Instituti	Ekonomik	1
Gjithsej Institute Kërkimore		2

8.2 Shtojca B

Udhëzuesi për Intervista – Inputet për Dokumentin e Politikës Tregtare

Hyrje

10 min.

Aktualisht jam duke e bërë një vlerësim të konsoliduar dhe shqyrtimin e sfidave kryesore të lidhura me tregti, me të cilat përballen akterët kryesorë të sektorit privat, duke u përpjekur në të njëjtën kohë të caktojë prioritetet e tyre kryesore në fushë. Kjo punë do të përfshihet në dokumentin e ri të politikës tregtare të cilin do ta hartojë Departamenti i Tregtisë (DT) i Ministrisë së Tregtisë dhe Industrisë (MTI). Për të marrë informata përkatëse për temën, do të përdoren tre instrumentet në vijim për mbledhjen e të dhënave: kërkimi në internet (rishikimi i literaturës), **intervistat e hapura gjysmë-strukturore me OAB-t**, dhe takimet tematike me nën-grupet punuese.

- Duke shpjeguar se informatat e mbledhura do të përdoren për qëllime të raportit;
- Duke shpjeguar se të intervistuarit do të duhet që lirshëm të shprehin mendimin e tyre;
- Duke elaboruar qëllimin e procesit.

Intervista do të strukturohet për tri temat në vijim:

1. Përfshirja e sektorit privat në hartimin e politikave;
2. Sfidat që lidhen me tregti me të cilat përballen sektori privat;
3. Prioritetet e sektorit privat në zhvillimin e tregtisë.

Tema 1: Përfshirja e sektorit privat në hartimin e politikave

- Si e vlerësoni dialogun ndërmjet sektorit privat dhe institucioneve publike për çështjet e lidhura me tregti?
- A e dini organizimin e vendimmarrjes institucionale për formulimin e politikave tregtare?
- Në ç'masë është përfshirë sektori privat në hartimin e legjislacionit të ri dhe dokumenteve strategjike?
- A është efektiv procesi i konsultimeve kombëtare?
- Si do ta vlerësonit reagimin e institucioneve përkatëse publike ndaj shqetësimeve të sektorit privat?

Tema 2: Sfidat që lidhen me tregtinë me të cilat përballen sektori privat

Qasja në treg/liberalizimi i tregtisë:

- Ju lutem theksojini sfidat kryesore me të cilat përballen sektori privat në kuadër të marrëveshjeve aktuale të tregtisë preferenciale (MSA, CEFTA, MTL me Turqinë, etj.)?
- A ka ndonjë vend apo bllok tregtar me interes të veçantë me të cilin Kosova duhet të ketë marrëveshje për tregti të lirë?
- Si ndikon regjimi aktual tarifar në sektorin privat në Kosovë?

Politikat zhvillimore që lidhen me tregti:

- Cilat janë sfidat kryesore që ndikojnë në nivelin e aftësisë konkurruese të kompanive të Kosovës? Ju lutem elaborojeni.

- [Vetëm për shoqatat specifike për sektorë!] Në ç'masë kufizimet e ofertës (cilësia dhe sasia e produkteve) shpjegojnë realizimin e dobët/të pakënaqshëm të eksporteve?
- Si do t'i vlerësonit masat për promovimin e eksporteve të marra nga institucionet e Kosovës?
- Cilat janë çështjet kryesore për nivelin krahasimisht të ulët të IHD-ve të orientuara në eksport?

Të ndërlidhura:

- Cilat janë sfidat kryesore që pengojnë pjesëmarrjen gjinore dhe të rinjve në tregti?
- Cilat janë sfidat që prekin tregtinë dhe mjedisin?

Institucionet:

- A është organizimi institucional i duhuri për të krijuar një mjedis të favorshëm për zhvillimin e tregtisë?
- A është korniza ligjore e avancuar dhe e përshtatur mjaft për realizim të tregtisë së jashtme?

Tema 3: Prioritetet e sektorit privat për zhvillimin e tregtisë

- Çfarë hapash duhet të ndërmerren për të forcuar dialogun midis sektorit privat dhe sektorit publik për çështje që lidhen me tregtinë?
- Çfarë duhet bërë nga këndvështrimi i qasjes në tregjet e vendeve tjera?
- Çfarë masash duhet marrë për të rritur nivelin e aftësisë konkurruese dhe për të trajtuar çështje tjera "brenda kufirit"?
- Ju lutemi renditni dhe elaboroni disa veprime që duhet ndërmarrë për promovim të eksportit
- Si mundet Kosova (MTI) të rris pjesëmarrjen e grave dhe rinisë në tregti?
- Si mundet Kosova (MTI) të përfshijë shqetësimet mjedisore në politikën e saj tregtare?
- Çfarë ndryshimesh duhet të ndodhin në kornizën institucionale dhe ligjore për të përfshirë interesat e sektorit privat?

Përsëritja e pikëve kryesore

10 min.

Ju falemnderit për pjesëmarrjen tuaj!